

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Zalov Emin Polad oğlu

(magistranın soyadı, adı və atasının adı)

«İstehlak krediti, onun təşkili və inkişaf perspektivləri»

mövzusunda

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İstiqamətin şifri və adı: 010000 İqtisadiyyat

İxtisasın şifri və adı: 010003 Maliyyə və kredit

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. M.M.Bağirov

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Kafedra müdiri (A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad):

i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

B A K I - 2 0 1 5

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
Fəsil 1. İstehlak kreditlərinin mahiyyəti və növləri	4-35
1.1. İstehlak kreditinin məzmunu və əhəmiyyəti	4
1.2. İpoteka mənzil kreditləməsinin mahiyyəti	17
1.3. Əhaliyə əmtəə kreditlərinin verilməsi	24
Fəsil 2. Əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən kreditləşdirilməsi	36-71
2.1. Əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən kreditləşdirilməsinin xüsusiyyətləri	36
2.2. İstehlak kreditlərinin verilməsi qaydaları	50
2.3. İstehlak kreditlərinin ödənilməsi qaydaları	62
Fəsil 3. İstehlak kreditlərinin inkişaf perspektivləri	72-81
3.1. Əhaliyə verilən ipoteka kreditlərinin inkişaf perspektivləri ...	72
3.2. Müasir dövrdə istehlak kreditlərinin perspektivləri	77
Nəticə	82
Ədəbiyyat siyahısı	84
Резюме	85
Summary	86

GİRİŞ

İstehsal məqsədləri ilə vətəndaşlara – fərdi sahibkarlara verilən ssudalar, yəni məhsul istehsal etmək, satmaq və gəlir götürmək məqsədi ilə verilən borc vəsaitləri istehlak kreditlərinə aid edilmir. Belə ki, bu halda istehlak krediti özünün fərqləndirici əlamətini, yəni borcalanın şəxsi istehlakını təmin etmək cəhətini itirir.

Kreditin digər formalarından fərqli olaraq istehlak krediti iki formada olur: əmtəə və pul formasında. Ticarət təşkilatları tərəfindən möhlətli ödənişlə uzunmüddətli istifadə üçün əmtəələrin verilməsi; tikinti şirkətləri tərəfindən mənzilin alınması üçün və möhlətli kredit, həmçinin ayrı-ayrı şirkətlər tərəfindən istehlak əşyalarının kredit verilməsi kreditin əmtəə formasıdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, kredit əsasında istehlak əmtəələrinin, eləcə də mənzil və digər daşınmaz əmlak obyektlərinin alqı-satqısı üzrə sövdələşmələr vasitəçilərin – kommersiya banklarının iştirakı ilə aparılır.

Birbaşa bank krediti verilərkən bank və borcalan arasında kredit müqaviləsi bağlanır (kreditin pul forması). Pul formasında kreditlər fərdi yaşayış evlərinin və mənzillərin tikintisinə və əsaslı təmirinə, bağ evlərinin alınmasına və ya tikintisinə, bağ sahələrinin düzəldilməsinə, təxirəsalınmaz ehtiyaclara, mal-qaranın alınmasına və təsərrüfatın yaradılmasına, köçürmə tədbirlərinə, eləcə də müalicə, təhsil, turist yollayışlarının alınmasına və s. Verilir. İstehlak kreditlərinin bütün formalarının ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, bu kreditin alınması borcalana istehlak həcmi genişləndirməyə, cari gəlirlərdən daha çox istehlaka imkan verir.

FƏSİL 1. İSTEHLAK KREDİTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN NÖVLƏRİ

1.1. İstehlak kreditinin məzmunu və əhəmiyyəti

Adətən əhaliyə verilən krediti istehlak krediti adlandırırlar. Bu halda kreditor qismində banklar, ticarət təşkilatları, qeyri-bank tipli kredit təşkilatları (lombardlar, kreditkooperativləri, pensiya fondları), tikinti cəmiyyətləri, qarşılıqlı yardım kassaları, vətəndaşlar özləri, icarə məntəqələri, eləcə də vətəndaşların işlədiyi müəssisə və təşkilatlar ola bilər. İstehlak krediti bazarında aparıcı yeri kommersiya bankları tutur.

Kredit münasibətlərinin bir forması kimi istehlak krediti nisbətən müstəqil iqtisadi kateqoriyadır və vətəndaşların sosial tələbatının ödənilməsinə yönəldilir. Bu tələbatlara aşağıdakılar aiddir:

- şəxsi mənzilə (ev, mənzil, otaq) və digər daşınmaz obyektlərə (bağ evi, kottec, qaraj, həyətyanı sahə və s.) olan tələbat;

- uzunmüddətli istifadə üçün məişət əmtəələrinə (mebel, elektron-məişət əşyaları, avtomobil və digər nəqliyyat vasitələri), zinət əşyalarına tələbat;

- təhsilə, istirahətə, turizmə, müalicəyə ehtiyacdən yaranan tələbat.

İstehlak kreditinin əsas forması kommersiya bankları tərəfindən pul formasında əhaliyə verilən kreditlərdir.

Banklar tərəfindən verilən istehlak kreditlərini aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirmək olar:

a) borcalanların tipinə görə:

- əhalinin bütün təbəqələrinə;
- müəyyən sosial qruplara;

- müxtəlif yaş qruplarına;
- gəlirlər səviyyəsinə, kredit qabiliyyətinə görə fərqlənən borcalanlar qrupuna;

- VIP müştərilərinə;
- tələbələrə; - gənc ailələrə;

b) kredit obyektlərinə görə:

- tam məqsədli (təhsilə, müalicəyə, yaşayış yerinin alınmasına və ya tikilməsinə, uzunmüddətli istehlak əmtəələrinin alınmasına, o cümlədən avtomobillərin alınmasına);

- məqsədlər göstərilmədən (təxirəsalınmaz ehtiyaclara, kredit kartları üzrə kreditlər);

c) əmtəə və xidmətlərin dəyərinin kreditlə örtülməsi dərəcələrinə görə:

- tam dəyərə görə ssuda;
- əmtəənin bir hissəsinin dəyərinə görə ssuda;

d) kreditləşmə müddətinə görə:

- qısamüddətli (bir ilə qədər);
- ortamüddətli (1 ildən 5 ilə qədər);
- uzunmüddətli (5 ildən yuxarı müddətə);

e) təminat formasına görə:

- təminatlı, o cümlədən girov, zəminliklə təmin olunmuş;
- təminatsız (blank).

f) ödənilmə üsuluna görə:

- hissə-hissə ödənilən kreditlər;
- birdəfəlik ödənilən (bir qayda olaraq müqavilə müddətinin sonunda).

Kredit kartları üzrə kreditlər və cari hesablar üzrə kreditləri (overdraft) möhlətli kreditlərə aid etmək olar, belə ki, bu kreditlər üzrə də

ödənişlər dövrü olaraq (əsasən aylıq) həyata keçirilir. Lakin bu kreditlərin rəsmiləşdirilməsi və verilməsi xüsusiyyətlərinin nəzərə alaraq onları istehlak kreditlərinin ayrıca bir qrupu kimi fərqləndirirlər.

Bank – emitent tərəfindən buraxılan kredit kartları şəxsi borclar almağa imkan yaradır. Bank kredit kartlarının sahibləri avtomatik olaraq borc almaq hüququndan istifadə edə bilər. Bu borcun həcmi borcalanın gəlirlərinin həcmindən asılıdır və müəyyən edilmiş kredit limiti çərçivəsində ola bilər. Kredit kartı verməzdən əvvəl bank müştəriyə xüsusi anket doldurmağı təklif edir. Bu anketdə müştərinin özü və onun maliyyə vəziyyəti və əvvəlki kreditlər üzrə kredit tarixçəsi də daxil olmaqla suallar verilir.

Bankın kredit kartları bir sıra üstünlüklərə malikdir:

- müştəri üçün kredit kartlarının cəlbediciliyi hər şeydən əvvəl səyahətlər zamanı bədbəxt hadisələrdən pulsuz sığorta da daxil olmaqla müxtəlif servis xidmətlərinin göstərilməsində ondan istifadə oluna bilməsindədir;

- bank kartları müştəriyə kreditin əlçatan və sadə olmasını təmin edir;

- texniki tərəqqinin sürətlənməsi kredit kartlarının etibarlı ödəniş vasitəsi kimi tətbiq imkanlarını genişləndirir, real vaxt rejimində müxtəlif kredit münasibətləri subyektləri ilə əlaqə yaratmağa imkan verir, bununla da kredit kartını istehlak kreditində ən münasib tədavül alətinə çevirir.

İri bankların əksəriyyəti hal-hazırda İnternet vasitəsilə işləməyə imkan verən elektron məhsullardan istifadə edərək real vaxt rejimində işləyirlər. Bu məqsədlə onlar ünvanlı saytlar yaratmaq hüququ əldə edirlər ki, bu da onlara müştərilərin, o cümlədən fərdi şəxslərin kreditləşdirilməsi üzrə marketinq xidmətləri üçün əlavə kanaldan istifadə imkanları verir.

İstehlak krediti ölkənin sosial-iqtisadi həyatında böyük rol oynayır:

- istehlak kreditinin inkişafı uzunmüddətli istifadə üçün əmtəələrə alıcılıq tələbinin genişlənməsinə imkan yaradır, bu əmtəələrin sürətləndirir və son nəticədə bu dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində öz əksini tapır;

- mənzil probleminin həllinə kömək edir;

- dövlət real sosial siyasətini müəyyən etmək imkanı qazanır (geniş əhali təbəqələri üçün yüksək keyfiyyətli həyat tərzinin mümkünlüyü, əhəlinin mədəni-maarif səviyyəsinin yüksəldilməsi, gənc ailələrə kömək və s.).

Kredit almaq və kredit qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün borcalan banka aşağıdakı sənədləri təqdim edir:

1) ərizə-anket;

2) pasport və ya onun, zaminin və ya girovqoyanın şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənəd;

3) borcalanın və onun zamininin son 6 ay ərzində gəlirlərini və gəlirlərdən tutulan məbləği təsdiq edən sənəd;

- işləyənlər üçün zamin və borcalanın iş yerindən arayış. Arayışda aşağıdakı informasiya öz əksini tapmalıdır:

- arayış verən müəssisənin tam adı, onun poçt ünvanı, telefon və bank rekvizitləri;

- borcalanın (zaminin) müəssisədə işləmə müddəti;

- borcalanın (zaminin) müəssisədə tutduğu vəzifə;

- axırıncı 6 ay ərzində orta aylıq gəlir;

- axırıncı 6 ay ərzində gəlirləndən tutulmuş orta aylıq pul məbləğləri;

- təqaüdüçülər üçün pensiya vəsiqəsi və əhalinin sosial müdafiə üzrə dövlət orqanlarından arayış. Əgər təqaüdüçü təqaüdü bankdan alırsa, arayış tələb olunmur.

Göstərilən sənədlər əsasında bank borcalanın ödəniş qabiliyyətini təhlil edir. Müştərinin ödəmə və kredit qabiliyyətini müəyyən etmək üçün bank onun həm aylıq gəlirlərini, həm də aylıq xərclərini öyrənir.

Borcalanın gəlirlərinə addır: əmək haqqı, mükafatlandırma, komisiyon mükafatlandırma formasında gəlir, dividendlər və faizlər, təqaüd ödənişləri. Borcalanın əsas xərclərinə bank aşağıdakıları aid edir: mənzil üzrə ödənişlər, kommunal ödənişlər, gəlir və digər vergilərin ödənilməsi, alimentlər, əvvəl alınmış borclara və əmtəələrə görə aylıq ödənişlər, əmlak və həyat sığortasına görə ödənişlər.

Müştərinin ödəmə qabiliyyətinin təhlilində məqsəd veriləcək kreditin həcmi, müddəti və onun ödənilməsinin təşkili üzrə müştəri ilə birlikdə ən rasional şərtlərin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Təhlilin nəticələri kreditin məbləğinin, xüsusi vəsaitdən ilkin ödəniş məbləğinin və kreditin ödənilmə müddətinin əvvəlcədən müəyyən edilməsində istifadə olunur. Bu məqsədlə banklar kreditin həcmi və müddətini hesablayarkən kreditin ödənilməsi üçün aylıq ödənişlərin nisbəti, hesablanan faizləri borcalanın aylıq gəlirlərinin məbləği ilə müəyyən edirlər. Bu nisbəti hər bir bank özü müəyyən edir.

Vaxtı keçmiş borcları azaltmaq məqsədi ilə kommersion bankları skoring sistemlərində istifadə edirlər. Bunlar potensial müştərilərin təhlili üçün iqtisadi-riyazi metodların nəticələrinə əsaslanan ekspert sistemlərdir. Skoring sistemləri kredit işçisinə çoxlu sayda borcalanlara kreditlərin verilməsinin mümkünlüyü barədə qısa zamanda qərar qəbul etməyə imkan verir.

Borcalan – fiziki şəxs tərəfindən öhdəliklərin tam və vaxtında ödənilməsi üçün banklar təminat qismində aşağıdakıları qəbul edirlər:

- daimi gəlir mənbəyi olan AR vətəndaşının zəmanəti;
- hüquqi şəxslərin zəmanəti;
- daşınmaz əmlakın girovu;
- tikintisi başa çatmamış daşınmaz əmlakın girovu;
- nəqliyyat vasitələrinin və digər mülkiyyətin girovu;
- tikintidə investisiya müqaviləsi üzrə mülkiyyət hüquqlarının girovu;
- alınan daşınmaz əmlak obyektinin girovu;
- qiymətli metal külçələrinin girovu;
- qiymətli kağızların girovu;
- AR subyektlərinin və ya bələdiyyə təşkilatlarının zəmanətləri.

Bank dövrü olaraq (ildə bir dəfədən az olmayaraq) kredit müqaviləsi üzrə girov əşyasının saxlanmasını yoxlayır, həmçinin təminatın vaxtaşırı yenidən qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Girov əşyaları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilə bilər:

- maddi aktivlər (daşınmaz əmlak, incəsənət əsərləri);
- maliyyə aktivləri (qiymətli kağızlar, qızıl, qiymətli daşlar);
- hüquq (mülkiyyət hüquqları, intellektual mülkiyyət obyektlərinə hüquq).

Qərbi ölkələrinin bankçılıq praktikasında istehlak krediti dedikdə əmtəələrin alınmasına və ya möhlətli ödənişlə xidmətlərin ödənilməsinə verilən kreditlər başa düşülür.

Xarici ölkələrdə istehlak krediti geniş inkişaf etmişdir. İstehlak krediti əmtəəyə olan tələbi stimullaşdırır və onların istehsalının və satışının artırılmasına şərait yaradır. İstehlak kreditlərinə xüsusən orta gəlirə malik olan işçi və qulluqçular müraciət edirlər. Müqayisə üçün deyək ki, işçi və

qulluqçular arasında 10 adamdan 7-si avtomobil alarkən kreditdən istifadə edir, ali təbəqənin rəhbərləri arasında isə 10 alıcıdan yalnız 4-ü kreditdən istifadə edir. Məsələn, Fransada adi işçilərin əmək haqqı sənaye şirkətləri və müəssisələrinin rəhbər işçilərinin əmək haqqından 2,5-3 dəfə azdır.

ABŞ-da «kreditlə həyat» ifadəsi qalmaqdadır. Bu baxımdan istehlak borclarının çoxşaxəliliyi və əhəmiyyətli dərəcədə artdığı bir vaxtda orta gəlirli amerikalını başa düşmək olar və o öz həyatını istehlak krediti olmadan təsəvvür belə edə bilmir. Xüsusən də gənc və orta yaşlı nəsil istehlak kreditlərindən daha geniş surətdə istifadə edir. Aparılan sosial sorğulara görə 25 yaşdan 34 yaşa qədər olan amerikalıların praktiki olaraq 70 faizi kreditdən istifadə edir və yalnız 25 % 65 yaş və ondan yuxarı olan təbəqənin nümayəndələri istehlak kreditindən istifadə edir.

Bank müəssisələri əmanətçilərin pul vəsaitlərini saxlayaraq əsasən cəlb edilmiş vəsaitlərlə əməliyyatlar aparırlar. Beləliklə, bank idarələrinin kredit və investisiya fəaliyyəti cəmiyyətdə pul vəsaitlərinin yığımindan asılıdır. Amerika iqtisadçıları L.Samters və K.Keroll ayrı-ayrı ölkələrdə yığımların investisiya fəaliyyətinə təsir dərəcələrini tədqiq etmişlər. Onlar belə nəticəyə gəlmişlər ki, ABŞ-da sosial təminatın yaxşılaşdırılması hesabına, istehlak kreditlərinin inkişaf etdirilməsi və digər səbəblərdən əhalinin yığımlarının aşağı düşməsi ölkədaxili investisiyalara mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda ölkədə iqtisadiyyat nə qədər qeyri-sabitdirsə, istehlak borcları üzrə faiz dərəcələri də bir o qədər yüksək olur. Yaponiyanın təcrübəsi yığımla investisiya həcmi arasında xətti asılılığın olduğunu göstərir.

Yığım səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə xarici kapitalın ölkəyə axması hesabına investisiyalar arta bilər. Əhali tərəfindən pul vəsaitlərini yığılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərir, belə ki, bankların resursları artır və deməli onların kredit imkanları da artır.

Almaniyada istehlak krediti fərdi borcalanlara nağd pul formasında verilir. Borcalan üçün bu forma əlverişlidir, çünki müştəri mağazadan nağd pulla mal alarkən ona əmtəənin 5 %-i dəyərində güzəşt edilir. Bu kreditdən istifadəyə görə bank kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu bütün müddətə qeyd olunmuş faiz dərəcələri tətbiq edir. Faiz dərəcələri bir o qədər də yüksək deyil. Borcalan faizlərdən əlavə olaraq banka kredit müqaviləsi üzrə məlumatların yoxlanmasına çəkilən xərcləri də ödəməli olur. İstehlak kreditlərindən istifadənin maksimal müddəti 6 ildir. Borcun ödənilməsi üzrə aylıq ödənişlərin həcmi borc məbləğindən, kredit müqaviləsinin müddətindən və faiz dərəcələrindən asılıdır. Ödənişin həcmi təyin edildikdən sonra bu məbləğ borcalanın cari hesabından avtomatik olaraq aybaya silinir.

Banklar öz müştərilərinə aylıq ödənişləri müştəri xəstələndikdə və yaxud bədbəxt hadisə baş verdikdə bank hesabına ödəmək imkanı verir, borc ödənilənə qədər müştəri öldükdə isə borc bank tamamilə bank tərəfindən ödənilə bilər. Bunun üçün borcalanın aylıq ödənişlərinin həcmi sığorta məbləği qədər artırılır və müştərinin sığortalanması avtomatik şəkildə həyata keçirilir və heç bir xüsusi formaların doldurulması tələb olunmur. Müştəri borcun alınması üçün ərizədə yazılı formada banka bildirməklə sığortadan imtina edə bilər. Müəyyən olunmuş formanı doldurduqdan sonra borcalan sığorta haqqında sertifikat alır. Əgər hər hansı bir səbəblər üzündən müştəri sonradan sığortadan imtina edərsə, 14 gün ərzində komissiyon haqqı ödəmədən o sığorta sertifikatını banka qaytara bilər.

Fransada istehlak kreditlərinin verilməsi aşağıdakı qaydada aparılır. Komersiya sıldələşməsinin başlanğıcında alıcı və satıcı alınan əmtəənin növü və alıcı barədə məlumatların göstərildiyi xüsusi sənədi doldururlar, sonra bu sənəd mağaza tərəfindən kredit ərizəsi qismində maliyyə

müəssisəsinə göndərilir və burada o diqqətlə öyrənilir. Maliyyə şirkətinin nümayəndəsini belə bir sual maraqlandırır: borcalanın gəlirləri borcun ödənilməsi üzrə göstərilən ödənişləri həyata keçirməyə imkan verirmi? Adətən maliyyə idarəsinin işçisi 2 gün ərzində alıcının şəxsiyyəti barədə məlumatları, o cümlədən keçmişdə istehlak kreditindən istifadə qaydalarını pozmuş şəxslərin «qara siyahı»sını yoxlayır. Məlumdur ki, bir sıra ölkələrdə adətən region miqyasında ödəməmələr haqqında məlumatların olduğu informasiya-məlumat büroları mövcuddur. Məlumatların təhlili əsasında son qərar qəbul edilir. Adətən daxil olan kredit ərizələrinin 15 %-i təmin edilmir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, təsərrüfat konyukturunun pisləşməsi də kreditlərin verilməsindən imtinaya səbəb ola bilər.

Borcun verilməsi barədə qərar qəbul etdikdən sonra maliyyə şirkəti əmtənin qiymətinə bərabər, lakin borcalan tərəfindən ödənilmiş məbləğ çıxılmaqla şərtləşdirilmiş məbləği satıcıya göndərir. İstehlak kreditlərinin verilməsi qaydalarına görə adətən əmtənin dəyərinin bir hissəsi (20-25 %) mağazada əmtəə alınarkən dərhal nağd ödəniş şəklində həyata keçirilir. Əmtənin növündən asılı olaraq müəyyən edilmiş müddət – 1-4 il ərzində alıcı istehlak kreditinə görə faizlər də daxil olan məbləği maliyyə şirkətinə ödəməklə borcunu bağlaya bilər.

80-ci illərdə bir sıra xarici ölkələrdə istehlak kreditinin şərtləri dəyişdirildi: kreditin maksimal müddəti 36 aydan 48 aya qədər artırıldı. Hal-hazırda verilən kreditlərin 70 %-i 2 ildən yuxarı müddətə verilir. Ayrı-ayrı əmtəələrin alınmasında əvvəllər zəruri olan nağd ödəniş ləğv edilmişdir.

Maliyyə şirkəti alıcıya akseptləşdirmək üçün bir sıra trattalar təqdim edir. Alıcıya veksellərin təklif edilməsi ikilirol oynayır: ödənişin etibarlılığını yüksəltmək və yenidən maliyyələşmə, yəni borc öhdəliklərinin «səfərbər edilməsi» (uçotu) çərçivəsində kommersiya banklarından kredit almaq.

Fransada fərdi borcalanlara istehlak kreditlərini iri maliyyə şirkətləri verir. İstehlak kreditlərinin $\frac{3}{4}$ -ü onların payına düşür. İri maliyyə şirkətlərinin arasında «Diaque», «Cofica», «Dean», «Sovac» şirkətləri avtomobillərin alınması üçün (90-98% kreditlər) kreditlərin verilməsi üzrə, «Sofico», «Crag» və başqaları radio və televiziya texnikası, mebel, elektroməişət cihazlarının alınması üçün kreditlərin verilməsi üzrə (55-70% kreditlər) ixtisaslaşmışlar.

Son zamanlar kommersiya bankları istehlak krediti sferasına fəal şəkildə müdaxilə edirlər. Kommersiya banklarının istehlak krediti sistemində iştirakını qeyd edərkən onu da dəqiqləşdirmək lazımdır ki, bankların iştirakı əsasən dolayı şəkildə həyata keçirilir. Belə ki, Fransanın 3 iri bankında əhalinin əmtəə alqısı üçün birbaşa kreditləşdirilməsi onun aktiv əməliyyatlarının cüzi bir hissəsini təşkil edir. Bu onunla izah olunur ki, iri kommersiya bankları xüsusi şəxslərə fərdi kreditlərin verilməsini üstün tuturlar. Bundan başqa, kommersiya bankları istehlak krediti üzrə bir çox müəssisələrin fəaliyyətinə əmtəələrin satışının kreditləşdirilməsində bilavasitə iştirak etmədən nəzarət edirlər.

Fransada istehlak kreditlərindən istifadə edilməsi qaydalarında kreditorların maraqlarını qoruyan bir sıra zəmanətlər nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, satıcı razılaşma şərtlərinə görə borcalandan öhdəliklərin icrasını tələb etmək hüququnu kreditora verir. Həm kreditor, həm də satıcı borcun ödənilməməsi riski ilə qarşılaşa bilər. Alıcı mövcud qaydalara görə əmtəəni kreditora olan borcunu tam ödəməyə qədər nə sata, nə icarəyə, nə də girova verə bilər. Əgər borcalan öz öhdəliklərini ödəyə bilmirsə, bu halda əmtəənin müsadirəsi kimi qəti tədbirlər nəzərdə tutulur.

Ən yaxşı zəmanət istehlakçının sabit və kifayət qədər olan gəlirləridir ki, bu da hər şeydən əvvəl onun əmək haqqıdır.

Son illər Fransada bir sıra qərb ölkələrində istehlak kreditlərinin tətbiq edilən nisbətən yeni növləri, məsələn, fərdi ssudalar, fərdi şərtlərlə ssudalar və s. kimi növləri yaranmışdır.

Cari hesab üzrə kreditlər. Bu qısamüddətli kredit formasıdır və onu çox vaxt overdraft adlandırırlar. Kreditin bu formasında bankın müştərisinin hesabı üzrə vəsaitlərin silinməsi həyata keçirilir və nəticədə debet saldosu yaranır.

Bu kredit növünün geniş tətbiq edildiyi xarici ölkələrdə aktiv-passiv hesabın açılması üzrə bank və müştəri arasında müqavilənin bağlanması üçün bank müştərisinin son 6 ay ərzində maddi vəziyyəti haqqında tam məlumatlandırılmalıdır. Əgər müştərisinin 6 aydan artıq müddət ərzində bankda hesabı varsa və bu hesaba müntəzəm gəlirlər daxil olursa, onda müştəri avtomatik olaraq overdraft şəklində kredit almaq hüququna malik olur. Təcrübədə cari hesab üzrə kreditin verilməsi barədə məsələnin həlli çox tez – 1-3 ay ərzində də ola bilər.

Bank işçisi müştərisinin ərizəsindəki məlumatları təhlil edərək onun ödəmə qabiliyyəti haqqında və cari hesab üzrə overdraft kreditlərinin açılması mümkünlüyü barədə rəy verir. Müştərisinin maliyyə vəziyyəti haqqında müsbət rəyə əsasən bank onun ərizəsini alır, ona cari hesab açır və müştərisinin vəsaitlərini bu hesaba köçürür. Bir qayda olaraq bu hesablar 18 yaşına çatmış və debet saldosunu ödəmək imkanına malik olan şəxslərə açılır.

Cari hesab üzrə kreditin istifadəsi barədə bütün məlumatlar (kreditin məbləği və müddəti, faiz dərəcələri və kreditin ödənilməsi üçün veriləcək vəsaitlərin məbləği, kreditləşmə limitinin həcmi və s.) müştərisinin hesabında vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatda öz əksini tapır və hesabındakı

vəsaitlərin vəziyyətinə nəzarət etmək üçün müntəzəm olaraq müştəriyə verilir.

Xarici ölkələrdə kredit xidmətlərinin bu forması xüsusi şəxslərin qısamüddətli kreditləşdirilməsinin ən geniş yayılmış formasıdır. Lakin Böyük Britaniyada, Almaniyada, Kanada və Qərbin digər ölkələrində overdraftdan istifadə hüququ ən etibarlı müştərilərə verilir. ABŞ-da yaxın zamanlara qədər overdraft qadağan idi, lakin hal-hazırda banklar kreditin bu formasından istifadə edirlər.

Bu prosesi Böyük Britaniyanın təmsalında nəzərdən keçirək. Borcalana cari hesab açarkən bank ona pulsuz çek kitabçası, plastik kart, debet və ya ödəniş kartı verir. Bununla yanaşı müştəri hesabda vəsaitlərin hərəkəti barədə hesabat almaq, çek kitabçası və ya maqnit plastik kartı sifariş vermək, overdraft formada hesab üzrə kreditdən istifadə etmək imkanına da malikdir. Britaniya banklarında müştərilərə 500 funt sterlinqə qədər məbləğdə faizsiz overdraft verilir, bu limitdən yüksək kreditlər üzrə isə faizlər ödənilir.

Bəzi xarici banklar müştərilərin müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə bu kreditin müxtəlif növlərindən istifadə edirlər. Almaniyada borcalanın əmanət qoyuluşu və ya qiymətli kağızlarla təmin olunmuş cari hesab üzrə kreditlərdən istifadə etmək nəzərdə tutulur, Böyük Britaniyada kredit zonasından istifadə təklif olunur.

Əmanət qoyuluşu və qiymətli kağızlarla təmin olunmuş cari hesab üzrə kreditlər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kreditin bu növü Almaniyada bankları tərəfindən xüsusi borcalanlara verilir. Bu kreditin üstünlüyü borcalanın əlavə vəsaitlərdən istifadə etmədən müvəqqəti maliyyə çətinliklərini aradan qaldırmaq imkanından ibarətdir.

Müştəri təmin edilmiş cari hesab üzrə kreditdən sərbəst şəkildə, banka məlumat vermədən və kredit müqaviləsində təyin edilmiş kreditləşmə limiti çərçivəsində istifadə edə bilər. Bu, müştəri tərəfindən məqsəd göstərilmədən istifadə edilən vəkalətnamə kreditidir. Kreditin verilmə müddəti məhdudlaşdırılmır. Cari hesab üzrə kreditdən istifadəyə görə faiz dərəcəsi Qərbi ölkələrinin bank təcrübəsində ən aşağı faiz dərəcələridir. Belə ki, kreditin təminat dərəcəsi yüksəkdir və bu hesabın təminatı olan əmanət qoyuluşlarından və qiymətli kağızlardan gələn bütün gəlirlər bu hesaba daxil olur.

1.2. İpoteka mənzil kreditləşməsinin mahiyyəti

İpoteka mənzil kreditləri – bu, daşınmaz əmlakın girovu ilə əhalinin kreditləşdirilməsidir, yəni kredit vəsaitlərinin qaytarılmasının təminatı qismində ipotekadan istifadə etməklə kreditləşdirmədir. Daşınmaz əmlakın girovu ilə kreditləşmədə bir qayda olaraq bank kreditləşdirilən daşınmaz əmlak obyektlərini girov götürür.

İpoteka mənzil kreditləşməsində daşınmaz əmlak obyektləri olaraq torpaq sahəsi, mənzil, yaşayış evi, mənzilin və ya yaşayış evinin bir hissəsi (bir və ya bir neçə ayrılmış otaqlardan ibarət) AR-nın ərazisində yerləşən bağ evləri, qaraj, koteclər qəbul edilir.

Beləliklə, kommersiya bankları tərəfindən ipoteka mənzil kreditləri aşağıdakı məqsədlər üçün verilir:

- daimi yaşayış üçün hazır mənzilin və ya fərdi evin alınması;
- bankın kredit vəsaitlərinin iştirakı ilə yaşayış yerinin alınması, tikintisi;
- yaşanılan daşınmaz əmlakın təmiri, rekonstruksiyası;
- fərdi tikinti üçün torpaq sahəsinin alınması.

İpoteka mənzil kreditlərinin aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

- kreditin girovla təminatının mütləq olması, həmçinin alınması üçün ipoteka krediti götürülən daşınmaz əmlak da girov təminatı ola bilər;
- kreditin uzunmüddətli olması (ipoteka mənzil kreditləri 5 ildən 20-25 ilə qədər müddətə verilir);
- kredit riskinin nisbətən aşağı səviyyədə olması.

İpoteka kreditləşməsinin mütləq şərti bank və borcalan arasında ipoteka müqaviləsinin bağlanmasıdır. İpoteka haqqında müqavilədə ipotekanın predmeti, onun qiymətləndirilməsi, mahiyyəti, ölçüsü və ipoteka ilə təmin olunmuş öhdəliklərin icra müddəti göstərilməlidir. İpoteka haqqında müqavilə notarial qaydada təsdiqlənməli, dövlət tərəfindən qeydə alınmalıdır və bütün xərclər girovqoyan tərəfindən ödənilməlidir. Həm də girovqoyan ipoteka müqaviləsi üzrə girov qoyulmuş əmlakdan istifadə hüququnu saxlayır. Əgər ipoteka müqaviləsində və ya kredit müqaviləsində girov götürənin (bank) hüquqlarının girov kağızı ilə təsdiqlənməsi göstərilirsə, onda girov kağızı notariusə təqdim edilir. Notarius girov kağızı üzərində ipoteka müqaviləsinin notarial qaydada təsdiqinin vaxtını və yerini qeyd edir.

Girov kağızı qiymətli kağızdır və onun qanuni sahibinin hüquqlarını təsdiq edir: bu ipoteka müqaviləsində göstərilmiş əmlakın ipoteka ilə təmin olunması üzrə pul öhdəliklərinin alınması hüququ, eləcə də ipoteka müqaviləsində göstərilmiş əmlakın girov hüququdur.

Uzunmüddətli mənzil ipoteka kreditlərinin inkişafının məqsədləri orta gəlirli vətəndaşları yaşayış yeri ilə təmin olunması üzrə səmərəli işləyən sistemin yaradılmasından ibarətdir. Bu sistem vətəndaşlara bazar prinsipləri əsasında inhisarçılıqdan azad mənzil bazarında öz vəsaitləri və uzunmüddətli ipoteka kreditləri hesabına mənzil almaq üçün şərait yaradır.

Mənzil almaq üçün kreditlərin verilməsinin 3 əsas sxemi vardır. Birincisi, girov müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi ilə kreditləşmə sxemi. Müştəri bank ilə kredit müqaviləsi və bankın şərtləri daxilində yaşayış evinin girovu haqqında müqavilə bağlayır. Kredit tam ödənildikdə girov müqaviləsi öz qüvvəsini itirir və yaşayış yeri müştərinin mülkiyyətində qalır. Müştəri krediti qaytarmadıqda bank məhkəmənin qərarından sonra açıq

satışda mənzili sataraq kredit məbləğini ödəyir, yaxud da girov qoyanın razılığı ilə (məhkəməyə qədər) riyeltor şirkəti vasitəsilə bazar qiymətlərinə uyğun qiymətlə mənzili satır.

İkincisi, alqı-satqı müqaviləsinin və bankın, müştərinin və riyeltor şirkətinin iştirakı ilə üçtərəfli müqavilənin rəsmiləşdirilməsi ilə kreditləşmə sxemi. Bank mütəxəssislərinin fikrinə görə bu sxem daha realdır. Bank kredit müqaviləsi əsasında riyeltor şirkətinə kredit verir. Riyeltor firması bu kredit hesabına müştəri ilə alqı-satqı müqaviləsinə əsasən mənzili alır və bu mənzili bankla müqavilə əsasında banka girov qoyur. Riyeltor şirkəti müştərinin vəsaitləri hesabına banka krediti və ona düşən faizləri qaytarır. Kredit tam ödəndikdən sonra girov müqaviləsi, sonra da alqı-satqı müqaviləsi öz qüvvəsini itirir və müştəri öz mənzilinin yenidən sahibi olur. Əgər müştəri krediti ödəməsə, onda riyeltor şirkəti daşınmaz əmlak bazarında mənzili satır və həmin vəsaitlərdən bankın borcunu qaytarır.

Bu sxem üzrə ikinci bir variant da ola bilər. Bu halda bank riyeltor şirkətə deyil, birbaşa fiziki şəxsə kredit müqaviləsi əsasında kredit verir və eyni zamanda müştəri ilə riyeltor şirkəti arasında alqı-satqı müqaviləsi bağlanır və burada riyeltor şirkəti kreditin təminatı olaraq girov müqaviləsi üzrə girov qoyan qismində çıxış edir. Müştəri krediti və ona hesablanmış faizləri bankın özünə qaytarır. Kredittə ödəndikdə girov müqaviləsi, sonra isə alqı-satqı müqaviləsi öz qüvvəsini itirir və müştəri mənzilin sahibi olur.

Üçüncüsü, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən işlənib hazırlanan və banklar tərəfindən ipoteka istiqrazları buraxmaq yolu ilə ipoteka kreditləşməsi sxemi. Borcalan fiziki şəxs bankdan ipoteka krediti alır və kreditin təminatı olaraq girov müqaviləsi əsasında daşınmaz əmlakı banka girov qoyur. Bank ipoteka istiqrazları buraxır və bunlar

ikinci bazarda satılır. İstiqrazların satışından əldə edilən vəsaitlə bank növbəti ipoteka kreditini verə bilər və s. Borcalan krediti banka ödəyir, bank müvafiq istiqrazı onun sahibindən alır. İstiqraz buraxan bank müflis olduqda ipoteka istiqrazları konkurs maddəsinə daxil edilmir, daşınmaz əmlak işə investorların mülkiyyətinə, yaxıd da istiqrazlar tam ödənildikdə onun sahibinə verilir.

Hər bir kommersion bankı özünün kredit siyasətindən və təşkilati strukturundan, kredit obyektindən asılı olaraq ipoteka krediti texnologiyasını özü müəyyən edir.

Mənzil ipoteka kreditləşməsinin təşkili prosesinin müxtəlif elementlərindən asılı olan çoxvariantlılığını nəzərə alaraq bütün banklarda ipoteka kreditinin verilməsi və qaytarılması texnologiyasının 5 əsas mərhələsinin mövcudluğunu göstərmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

Birinci mərhələ: Kredit müqaviləsinin ilkin nəzərdən keçirilməsi və borcalanla söhbət. Bu mərhələdə bank borcalana ipoteka kreditinin verilməsi şərtlərini izah edir və ona bütün detalları ilə doldurmağa anket verir və bu anketdə kreditləşmə ilə bağlı risklərin azaldılması baxımından bank üçün maraqlı olan məlumatlar öz əksini tapır. Borcalana kredit verilməsi barədə müsbət qərar qəbul edildikdə kredit işçisi borcalana kredit ərizəsinin sonrakı icrası üçün hansı sənədlərin və məlumatların təqdim olunması barədə məlumat verir. Borcalan tərəfindən banka konkret olaraq aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır:

- ərizə-anket;
- borcalanın və zaminin pasportları;
- son 6 ay ərzində borcalanın və zaminlərin gəlirlərini və bu gəlirlərdən ödənişlərini təsdiq edən sənəd;

- kreditin məqsədindən asılı olaraq xüsusi sənəd. Məsələn, daşınmaz əmlak almaq üçün kredit rəsmiləşdirilirsə, daşınmaz əmlakın dəyərini təsdiq edən sənət (alqı-satqı müqaviləsinin layihəsi; ilkin alqı-satqı müqaviləsi; alqı-satqı müqaviləsi və s.); daşınmaz əmlak obyektinin satıcılarının mülkiyyət hüququnun qeydiyyatı barədə şəhadətnamə; daşınmaz əmlak satıcısının mülkiyyət hüququnu əsaslandırان sənəd (alqı-satqı, dəyişmə, bağışlama, özəlləşdirmə sənədi).

İkinci mərhələ – borcalanın krediti qaytarmaq üçün potensial imkanlarının müəyyən edilməsi və onun təminat dərəcəsinin qiymətləndirilməsi.

Üçüncü mərhələdə mənzil ipoteka kreditinin verilməsi haqqında qərar qəbul edilir. Kredit komitəsi borcalanın kredit qabiliyyətini və təminat öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi prosesində əldə edilən məlumatları nəzərdən keçirir, öyrənir və kreditin verilməsi, yaxud onun verilməməsi barədə qərar qəbul edir. Kredit komitəsi kreditin verilməsi barədə müsbət qərar qəbul edərsə, kredit inspektoru müştəri üçün ipoteka kreditinin rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı xərclər smetasını tərtib edir. Smetada aşağıdakı maddələr göstərilir: riyeltor şirkətə komisiyon ödənişlər, girovun qiymətləndirilməsi ilə bağlı xərclər, alqı-satqı müqaviləsi və girov müqaviləsinin qeydiyyatı üçün notarial rüsum, girov predmetinin və girovqoyanın həyatının sığortası və s..

Dördüncü mərhələdə bank borcalanla mənzil ipoteka kreditinin alınması haqqında müqavilə bağlayır. Kredit müqaviləsində aşağıdakılar göstərilir: kreditin məbləği və kreditə görə bank faizləri, onun verilməsi müddəti və qaydası; onun ödənilmə müddəti və qaydası, girov müqaviləsində nəzərdə tutulan təminatın təsviri və onun dəyəri; tərəflərin müqaviləni pozduğu halda ödəyəcəkləri sanksiyaların həcmi.

Veriləcək kreditin məbləğini müəyyən edərkən banklar müxtəlif metodikalardan istifadə edirlər. Bir qayda olaraq kreditin məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyətindən asılıdır, lakin, bu məbləğ daşınmaz əmlak obyektinin dəyərinin 70-90 %-dən çox olmamalıdır.

Beşinci mərhələ – kreditin verilməsi, onun müşayiət olunması və kredit müqaviləsinin icrasına nəzarət: kreditin və hesablanmış faizlərin vaxtında qaytarılması da nəzərə alınmaqla kreditin məqsədli istifadəsinə nəzarət.

İpoteka krediti bazarında yeni bankların meydana gəlməsi onların fəal strategiyası ilə bağlıdır ki, bu da əsasən riyeltor agentliklərlə əlaqələrin genişləndirilməsindən ibarətdir. İpoteka krediti bazarında müştərilərin cəlb edilməsində əsas rol kreditlərin müddəti və onlara görə ödənilən faiz dərəcələri deyil, riyeltor agentliklərinin qeyri-bazar üsullarından istifadə etməsi oynayır. Riyeltorlar orta banklarla əməkdaşlıq edirlər. Belə ki, bu banklar borcalana borc verməkdən imtina etmirlər. İpoteka kreditləri üzrə vaxtı keçmiş borclar artdıqca kommersiya bankları aqressiv strategiyadan imtina edəcək və ipoteka kreditləri bazarının obyektiv şərtlərini nəzərə alacaqlar.

Daşınmaz əmlak bazarında kommersiya bankları arasında rəqabətin güclənməsi iri bankların da potensial müştərilərlə münasibətlərinə təsir edir.

Bəzi kommersiya bankları əvvəllər digər kommersiya bankları tərəfindən vətəndaşlara verilən ipoteka kreditlərinin yenidən maliyyələşdirilməsini həyata keçirməyə başlamışlar. Bu kommersiya bankları birinci bank-kreditorla müqavilədə nəzərdə tutulmuş ipoteka kreditlərini yeni müddətə və daha az faiz dərəcələri ilə yenidən rəsmiləşdirirlər. Ayrı-ayrı hallarda yenidən maliyyələşdirən bank borcalana

əvvəl verilmiş kreditin ödənilməmiş qalığının məbləğindən yüksək məbləğdə yeni kredit verə bilər, həm də ipoteka krediti üzrə kredit müqaviləsinin valyutasını da dəyişə bilər.

Son illər ipoteka krediti bazarında orta gəlirli borcalanlar kateqoriyası formalaşmağa başlamışdır. Kreditlə mənzil alan əhəlinin bu sosial qrupunun nümayəndələri ona əsaslanırlar ki, ölkədə iqtisadi vəziyyət stabil olacaq və bu, onların gəlirlərinin artmasına gətirib çıxaracaq və bununla da bank borcunu ödəməyə imkan yaranacaq.

1.3. Əhaliyə əmtəə kreditlərinin verilməsi

Möhlətli ödənişlə əmtəələrin alınması istehlak kreditinin ən populyar növüdür. Əmtəə kreditləri pərakəndə ticarət təşkilatları tərəfindən satılan əmtəələrin alıcıları olan AR vətəndaşlarına verilir. Bu kreditlər qiymətinə görə, alınmasına və risk dərəcələrinə görə bank üçün fərqli olan uzunmüddətli istifadə üçün əşyaların alınmasına verilir. Əmtəə kreditləri kütləvi müştərilər üçün nəzərdə tutulur, lakin bu kreditlər borcalanın ödəmə qabiliyyətinin dəqiqliklə müəyyən edilməsinin qeyri-mümkünlüyü və blank xarakterli olduğuna görə yüksək faiz dərəcələri ilə verilir. Belə kreditlərin verilməsi sistemi məişət texnikası, kompüter, mebel üzrə pərakəndə ticarət şəbəkəsi ilə bağlıdır. Bu kreditlərin fərqləndirici cəhətləri banklar tərəfindən əldə edilən maliyyə nəticələrinin ticarət təşkilatları – tərəfdaşları ilə əlaqələrdən asılı olmasıdır. Nə qədər çox ticarət şəbəkəsi ilə tərəfdaşlıq müqavilələri varsa, əmtəə krediti üzrə bank biznesində də gəlirlik bir o qədər yüksək olur. Belə kreditləşdirmə proqramlarının uğurla həyata keçirilməsinin digər bir şərti kredit üzrə ödənişlərin qəbulu məntəqələrinin (poçt şöbələri, bank-kreditorun müvafiq razılaşmaları olan digər bankların əlavə ofisləri və filialları) çoxlu sayda olması və kredit müqavilələrinin təhlilinin sürətidir (7-10 dəq.). Aşağı gəlirli vətəndaşları kreditləşməyə cəlb etmək məqsədi ilə banklar kreditə görə faiz dərəcələrini, ilkin ödənişin məbləğini (əmtəənin dəyərinin, ona olan tələbatı və digər amilləri nəzərə almaqla) aşağı salır, yaxud da ilkin ödənişi heç tələb də etmirlər.

Bu əmtəələrin kreditləşmə mexanizmi sadələşdirilmişdir və aşağıdakı kimidir. Alıcı ticarət şəbəkəsində ona lazım olan əmtəəni seçir, onun ödənişi üçün çek yazır və onu kommersiya bankının ticarət zalında olan

nümayəndəsinə təqdim edir (həm də bu nümayəndələr bir neçə müxtəlif banklardan ola bilər). Hər bir bank ticarət təşkilatı ilə həmin ticarət təşkilatında alınan əmtəələrə kreditlərin verilməsi və alıcı tərəfindən bu kreditlərin qaytarılması barədə xüsusi razılaşma bağlayır. Alıcı, o həm də borcalandır, alınmış əmtəəyə görə çəkin ödənilməsi üçün kredit almaq məqsədi ilə istənilən bankı seçə bilər. Bank nümayəndəsi kompüterdə borcalan haqqında anketi doldurur (borcalanın soyadı, adı, atasının adı, anadan olduğu tarix və yer, cinsi, ailə vəziyyəti, təhsili): borcalanın şəxsiyyətini və ünvanını təsdiq edən sənəd və əlaqə telefonları; sosial statusu göstərilməklə daimi iş yeri üzrə aylıq gəlirinin həcmi; borcalanın çalışdığı sahə, iş yerinin ünvanı; mənbəyi göstərilməklə əlavə gəliri; mülkiyyəti (avtomobil, daşınmaz əmlak; kreditləşdirilən əmtəənin adı; kreditin müddəti. Ankətdə göstərilən məlumatlar elektron poçt vasitəsilə (İnternetlə) bankın baş idarəsinin kredit şöbəsinə ötürülür və burada «kredit-skoring» sistemi üzrə borcalanın kredit qabiliyyəti müəyyənləşdirilir və bunun əsasında baş idarənin əməkdaşı kreditin verilməsi, yaxud da verilməməsi barədə qərar qəbul edir. Bu informasiya elektron poçtla bankın ticarət təşkilatındakı nümayəndəsinə çatdırılır və əgər qərar müsbətdirsə, kredit müqaviləsi bağlanır və bu müqavilədə kreditin məbləği (tam və yaxud da ilkin ödəniş çıxılmaqla), müddəti, faiz dərəcəsi, kreditin ödənilməsi üçün aylıq ödənişlərin məbləği göstərilir. Bankın baş idarəsində borcun məbləği borcalanın adına açılan borc hesabının debeti üzrə yazılır, kredit üzrə isə yekunda (banklararası hesablaşmalar vasitəsilə) borcalanın əmtəə aldığı ticarət təşkilatının hesablaşma hesabına köçürülür.

Avtokreditlər – bu kreditlər banklar tərəfindən yerli və ya xaricdə istehsal olunmuş yeni yaxud da işlənmiş nəqliyyat vasitələrinin alınması üçün verilir. Hal-hazırda bu, istehlak kreditinin ən geniş yayılmış növüdür.

Avtokreditlərin verilməsi ilə həm kommersiya bankları, həm də ticarət təşkilatları məşğul olurlar.

Avtokreditlərin cəniş yayılmasının əsas amilləri rəsmi avtodilerlərlə razılaşmanın olması, kredit müqaviləsinin təhlilinin və rəsmiləşdirilməsinin tezliyi, eləgə də kredit müqavilələrinin münasib şərtləridir: müddəti 1-3 ilədək, ilkin ilkin ödəniş avtomobilin dəyərinin 10-30 % həcmində və kredit üzrə isə differensial faiz dərəcəsinin olmasıdır. Borcalana qarşı qoyulan əsas tələb onun ödəmə qabiliyyətli olmasıdır. Avtokreditin qaytarılması təminatı qismində banklar alınan nəqliyyat vasitəsinə girov götürürlər, həm də bu nəqliyyat vasitəsi borcalan tərəfindən bankın xeyrinə itirilmə, qaçırılma və dəymiş zərər risklərindən nəqliyyat vasitəsinin dəyəri məbləğində sığortalanmasıdır, həmçinin borcalanın həyatı və iş qabiliyyətinin sığortalanması da tələb olunur.

Borcalan bankdan kredit aldıqdan sonra istədiyi və ona lazım olan əmtəəni, xidməti, həmçinin satıcını seçə bilər. Təxirəsalınmaz ehtiyaclar üzrə kredit ortamüddətli kreditlərə aiddir və daimi yaşayış yerində müstəqil gəlir mənbəyi olan (o cümlədən təqaüdüçülər) AR vətəndaşlarına pul formasında (həm nağd, həm də nağdsız köçürmə yolu ilə) 5 il müddətinə verilir. Kreditin məbləğindən və təminatlığından asılı olaraq differensial faiz dərəcələri üzrə verilir.

Təxirəsalınmaz ehtiyaclar üzrə kreditlərin verilməsinin mütləq şərti borcalanın daimi yaşayış və iş yeri, həmçinin axırıncı iş yerindəki stajı nəzərə alınmaqla daimi gəlir mənbəyinin olmasıdır. Kreditin maksimal məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyətindən və kreditin qaytarılması üzrə təqdim edilən təminatdan asılıdır. Kreditin ödənilməsi aylıq ödənişlər şəklində aparılır.

Göstərilən istehlak kreditlərindən başqa, AR-da banklar digər istehlak kreditləri də verirlər. Onlara: təhsil üçün kreditləri, gənc ailələrə verilən kreditləri; yardımçı təsərrüfatı olan fiziki şəxslərə verilən kreditləri; qiymətli kağızların və qiymətli metal külçələrinin girovu ilə verilən kreditləri; həmçinin cari və ya kart hesabı üzrə overdraft kreditlərini aid etmək olar.

Bank sferasında rəqabət müştərilərin banka cəlb edilməsinin mühüm formalarından biridir.

Dünya bank təcrübəsində iri kommərsiya bankları qiymətlə bağlı olmayan rəqabətə əl atırlar: geniş çeşidli bank xidmətlərini təklif edirlər; bankda açılan bu və ya digər hesaba görə mükafat təyin edirlər; borc üzrə aşağı faiz dərəcələri təyin edirlər; müştərilərin evlərinə hədiyyələr göndərirlər və s.

Xaricdə bank xidmətlərinin bir növü də təhvilə verilən kreditlərdir. Bu, aşağı faizlə verilən uzunmüddətli kreditlərdir. Bu kreditlərdən uşaqların məktəbdə, kollecdə, tələbələrin təhsil haqqını ödəmək üçün istifadə olunur. Bu kreditlərin həcmi və digər şərtlər müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Məsələn, Böyük Britaniyada kreditin minimal həcmi 1 min funt sterlinq təşkil edir, maksimal hədd isə müəyyən edilmir. Borcalana krediti birdəfəlik almağa ehtiyac yoxdur. O borc məbləğini müəyyən müddət ərzində – 10 ilə qədər uşaqlar məktəbdən kollecə, yaxud universitetə keçdikcə ala bilər. Borcun ödənilmə müddəti 30 ilə qədər ola bilər. Bu kreditlər üzrə bank faizinin aşağı olması dövlətin, müəyyən dərəcədə bankların da əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsində maraqlarını əks etdirir.

Bununla əlaqədar tələbə üçün hesab açılarkən bank onun hesabını müəyyən məbləğdə sonradan bu məbləği qaytarmamaq şərti ilə kreditləşdirir və hesab sahibindən bu vəsaitlərdən istədiyi kimi istifadə

etməyi təklif edir. Tələbə təhsilini bitirdikdən sonra öz bankında müxtəlif məbləğdə və müddətə kredit ala bilər, həm də bu kredit tələbə daimi iş yer və sabit gəlirlər əldə edəncə qədər müxtəlif faizlərlə ola bilər. Böyük Britaniyada tələbələrə kreditlər limitsiz verilir və məbləğ kredit müqaviləsində müştəri ilə razılaşmadan asılı olaraq təyin edilir. Tələbə borclarına görə bank təhsil müddəti bitdikdən ilk 6 ay ərzində borcludan güzəştli faizlər çıxır. Müştərinin istəyindən asılı olaraq borc üzrə ilkin ödənişin müddəti 4 ay uzadıla bilər. Müəyyən ixtisaslar, məsələn, həkimlik, hüquqşünaslıq və s. üzrə təhvil alan tələbələrə bank əlavə güzəştlər tətbiq edə bilər.

ABŞ-da 1965-ci ildə qəbul edilmiş Ali təhsil haqqında Qanuna müvafiq olaraq tələbələrə zəmanətli borcların verilməsi üzrə Dövlət Proqramı təsis edildi. Qanuna görə borcalanlar ali təhsil alana qədər borcun ödənilməsinə başlamaya bilərlər. Bu borclar üzrə yol verilən maksimal faiz dərəcəsi 8 % idi. Yuxarı kurs tələbələri üçün illik borcun maksimal həddi 2500 doll., buraxılış kursunun məzunları üçün isə 5 min doll. müəyyən edildi.

Bankdan alınan borclar amerikalı tələbənin yaşayışının və ixtisasını artırmağın əsasını təşkil edir. ABŞ-ın kollec və universitetlərində təhsil alanları işlə təmin etmək qaydaları yoxdur. Tələbələr özləri iş yerləri axtarırlar. Hər bir müəssisə, o cümlədən banklar da maraqlıdırlar ki, yeni işçilər maksimal dərəcədə hazırlıqlı olsunlar və bunun üçün onlar yeni işçilərə pullu kurslar təşkil edirlər. Kurslara yazılan tələbələrin əksəriyyəti banklar kredit götürürlər. Bu kreditlər faizsiz olur və dövlət tərəfindən, daha dəqiq desək, - Tələbə kreditləri Assosiasiyası tərəfindən zəmanət verilir. Tələbə kreditləri Assosiasiyası dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılan çoxsaylı kredit agentliklərindəndir. Amerikada fermer təsərrüfat bankları,

Federal mənzil krediti bankları, Federal milli ipoteka assosiasiyası da bu tipli agentliklərdəndir. Bütün bu agentliklər müəyyən kateqoriyadan olan borcalanlara özəl banklar tərəfindən verilən kreditlərə zəmanət verməyə, müvafiq istehlak kreditləri bazarlarını tənzimləməyə, yeri gəldikdə isə vaxtı ötmüş borcları almağa və s. səlahiyyətliyə. Onların fəaliyyəti nəinki azimkanlı vətəndaşların maraqlarını müdafiə etməyə imkan verir, həm də özəl biznesin sabit inkişafı üçün şərait yaradır.

Hal-hazırda Rusiyada kommersiya bankları tələbələrə məqsədli kreditlər vermir.

Azərbaycan Respublikasında təhsil krediti fiziki şəxslərə – AR-nın 14 yaşdan etibarən vətəndaşlarına AR ərazisində qeydiyyatda alınmış və tədris fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüququ olan təhsil müəssisələrində əyani, gecə və qiyabi təhsil üçün ödənişə verilir. 18 yaşa çatmamış şagirdlərə bu kreditlərin verilməsi üçün birgə borcalanların (bir qayda olaraq valideynlərin) iştirakı tələb olunur. Kreditin müddəti 10-11 ildir. Kreditin maksimum həcmi borcalanın yaxud birgə borcalanların məcmu ödəmə qabiliyyətindən asılıdır. Kredit orta peşə təhsili müəssisələrində bütün təhsil müddəti üçün tam təhsil haqqından; ali peşə təhsili müəssisələrində təhsil haqqının 90%-dən yüksək olmamalıdır.

Kreditin təminatı aşağıdakılar ola bilər:

- daimi gəlir mənbəyi olan AR vətəndaşlarının zəmanəti;
- istənilən likvid əmlakın girovu.

Kreditin rəsmiləşdirilməsi üçün əsas şərtlər:

- təhsil haqqının 10 %-dən az olmayan hissəsinin şəxsi vəsaitlər hesabına ödənilməsi;
- təhsil müəssisəindən təhsil müddəti ərzində təhsil haqqının göstərildiyi sənədlər.

Kreditin verilməsi təhsil alanın daimi yaşadığı yerdə nağdsız qaydada borcalanın tapşırığı ilə kredit məbləğinin manatla təhsil müəssisəsinin hesabına köçürülməsi qaydasında aparılır.

Gənc ailələrə kreditlər – bu kreditlər maliyyə imkanları məhdud olan gənc ailələrə verilir. Verilən kredit mənzilin, otağın, yaşayış evinin, mənzilin və ya yaşayış evinin bir hissəsinin alınmasına və tikilməsinə, ev tikmək üçün torpaq sahəsinin alınmasına, üzərində tikili ev (tikilən) olan torpaq sahəsinin alınmasına istifadə edilə bilər. Kreditin təminatı kreditləşdirilən daşınmaz əmlak obyektinin girovu olur. Banklar gənc ailələrə fərdi kreditlərin verilməsində maraqlıdır. Birincisi, kreditə görə faiz şəklində əlavə gəlir mənbəyi yaranır; ikincisi, müştərilər şəbəkəsi genişlənilir, hansı ki, gələcəkdə onların manəçilərinə çevrilə bilər. Kredit 18 yaşda və nigahda olan AR vətəndaşına verilir, bir şərtlə ki, nigahdakı digər tərəfin yaşı 30 yuxarı olmasın, həmçinin valideynlərdən biri olmayan uşaqlı ailələrə verilir, bir şərtlə ki, valideynin yaşı 30-dan yuxarı olmasın.

Kredit 20 il müddətə verilir. Bank daşınmaz əmlak obyektinin tikinti müddəti (2 il) kreditin müddətini artırmaqla, eləcə də uşaq doğulduqda (3 ilə qədər) kreditin ödənilmə müddətini təxirə sala bilər və bu təxirəmələmələrin ümumilikdə cəmi 5 ilə qədər olur.

Kreditin maksimal məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyətindən asılıdır, lakin uşaqlı ailələr üçün daşınmaz obyektinin alış dəyərinin 95 %-dən, uşaqsız gənc ailələr üçün isə 90 %-dən yüksək olmamalıdır.

Qiymətli kağızların girovu ilə kreditlər AR vətəndaşlarına şəxsi istehlak məqsədi ilə verilir. Kreditin təminatı bank tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlar (səhmlər, veksellər, əmanət sertifikatları), daxili dövlət istiqrazları ola bilər. Təminat qismində qəbul edilən müddətli qiymətli kağızların ödəniş müddəti kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu

müddətdən bank tərəfindən müəyyən edilən təqvim günlərinin sayı qədərartıq olmalıdır. Kredit 6 aya qədər müddətə verilir.

Kreditdən istifadəyə görə faizlərin vaxtında ödənilməsi şərti ilə kreditin birqat prolonqasiyası (uzadılması) mümkündür, yəni nəticədə kreditdən istifadənin ümumilikdə müddəti bir ilə qədər ola bilər. Kreditin maksimal həcmi borcalanın ödəmə qabiliyyətindən asılı deyil, girov qoyulan qiymətli kağızların qiymətləndirmə dəyəri ilə müəyyən olunur. Qiymətli kağızların girovu ilə vətəndaşlara verilən kreditəni üstünlükləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- kreditin maksimal məbləği məhdud deyil, belə ki, onun məbləği qiymətli kağızların qiymətləndirilmə dəyərindən asılıdır;
- borcalanın kredit qabiliyyətinin təsdiqi tələb olunmur;
- əhaliyə verilən digər kredit növləri ilə müqayisədə aşağı faiz dərəcələrindən istifadə olunur;
- faizlərin ödənilməsi və əsas kredit məbləğinin qaytarılması eyni vaxtda – kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətin sonunda aparılır;
- bankda rəsmiləşdirmənin sadə olması.

Qiymətli metal külçələrinin girovu ilə kredit vətəndaşların istənilən istehlak məqsədlərinə verilir və kreditin müddəti 6 aya qədərdir. Kreditin maksimal məbləği külçələrin qiymətləndirilmə dəyərinin 80 %-dən çox olmamalıdır. Kreditin və hesablanmış faizlərin ödənilməsi eyni vaxtda və kredit müqaviləsində müəyyən edilmiş müddətdə həyata keçirilir. Kreditin rəsmiləşdirilməsi üçün mütləq şərt külçələrin girov qoyulması üçün borcalanın həyat yoldaşının notarial qaydada təsdiq edilmiş razılığıdır.

Lombard krediti. Lombard krediti dedikdə, asan satıla bilən əmlak və hüquqların girovu başa düşülür. Bu gür girov lombard kreditinin əsasını

təşkil edir. Lombard kreditinin təminatı qismində metallar və əmtəələr çıxış edir. Girov kreditin qaytarılması üçün təminat idi və girovun dəyəri adətən kredit məbləğindən yüksək olurdu. Müasir lombard kreditlərinin sələfləri Lombardiyadan olan sərtaflar idi.

Fərdi borcalanlara verilən lombard kreditinin mühüm növlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: qiymətli kağızların girovu ilə lombard kreditləri; əmtəələrin girovu ilə, qiymətli metalların girovu ilə, tələbnamələrin girovu ilə kreditlər.

Qiymətli kağızların girovu ilə lombard kreditləri. Xarici ölkələrin bank təcrübəsində lombard kreditinin bu forması çox mühüm hesab olunur. Yalnız fond birjasında qiymətləndirmədən keçən qiymətli kağızlar girov qismində qəbul edilir. Qiymətli kağızların girovu ilə borclar «on call» - tələb olunanadək şərtləri daxilində verilir. Kreditin məbləği qiymətli kağızların məzənnə qiymətinin 50 %-dən, 90 %0nə qədər təşkil edir. Kredit onların məzənnə dəyərinin yalnız bir hissəsini örtür, digər hissə – marja, yəni alıcı qiyməti ilə satıcı qiyməti arasındakı fərq sövdələşmə bağlanarkən borcalan tərəfindən ödənilir. Qiymətli kağızların saxlanması üzrə xərclər cüzidir, belə ki, qiymətli kağızlar depozitə qoyulmuş qiymətli kağızların xüsusi hesabında sazlanılır. Qiymətli kağızların dəyərinin dəyişməsi yalnız fond birjasında baş verir. Onların girov dəyərini təyin etmək bank üçün çətinlik törətmir. Adətən bank onların dəyərin birja məzənnəsindən aşağı təyin edir, buna səbəb, hər şeydən əvvəl məzənnənin mümkün tərəddüdləridir.

Xarici ölkələrdə məzənnə riskinə və bankın növünə uyğun olaraq qiymətli kağızların girov dəyərinin müxtəlif qiymətləndirilmələrindən istifadə olunur.

Adətən xarici ölkələrin bank təcrübəsində qiymətli kağızların girov dəyəri aşağıda göstərilən hədlərdə dəyişir:

- girov vəərəqələri üçün (ipoteka istiqrazları) məzənnənin 90 %-dən aşağı düşmür;
- tapşırıqlı borc öhdəlikləri üçün (borc alarkən borcalanın kreditora verdiyi sənəd) məzənnə dəyərinin 80 %-nə qədər qiymətləndirilir;
- digər borc öhdəlikləri üçün – 60 %-ə qədər;
- səhmlər üçün - məzənnə dəyərinin 50 %-dən 70 %-nə qədər.

Qiymətli kağızların girov üçün yararlılığı da nəzərə alınmaqla keyfiyyət meyarı onların tez satılma imkanına malik olması və onları buraxan tərəfin maliyyə vəziyyətidir. Bununla əlaqədar olaraq xarici təcrübədə yüksək keyfiyyət reytinginə dövlət qiymətli kağızları malikdir. Onların kreditləşdirilməsində kreditin maksimal məbləği qiymətli kağızların dəyərinin 95 %-nə qədər ola bilər, kreditin həcmi 80-85 % təşkil edir. Burada söhbət müəssisənin buraxdığı səhmlərdən deyil, qiymətli kağızlar bazarında alınan səhmlərdən gedir, belə ki, qiymətli kağızlara qoyulan kapital real əmlakdır.

Xarici təcrübədə girov predmetinə veksellər də aiddir. Burada fərq ondan ibarətdir ki, girov predmeti kimi veksələ qarşı qoyulan başlıca tələb – onun real əmtəə sövdələşməsinə əks etdirməsindən ibarətdir. Həm də veksəl üzrə möhlətlə satılan əmtəələrin keyfiyyəti və çeşidi, ödəniş müddəti mütləq nəzərə alınmalıdır. Xarici ölkələrin bank təcrübəsində lombard kreditlərində veksellərin tətbiqi çox az hallarda baş verir, çünki uçot kreditinə görə faiz lombard kreditinə görə faizdən bir bənd aşağı olur.

Əmtəələrin girovu ilə lombard krediti. Kreditin bu növü əsasən hüquqi şəxslərə verilir. Lakin bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə fərdi sahibkarlar mühüm yer tutur. Lombard kreditində girov qismində

nisbətən dayanıqlı qiymətə malik olan və birja ticarətində də iştirak edən əmtəələrdən istifadə edilir. Məsələn, qənd, çay, taxıl, kofe və s. kimi əmtəələr bu qəbidəndir. Almaniya banklarının təcrübəsində girov predmeti qismində həm birja, həm də qeyri-birja əmtəələri çıxış edir.

Bu əmtəələrin girov dəyərinin qiymətləndirilməsi nisbətən sadədir. Əmtəənin növündən asılı olaraq girov qiyməti 50 %dən 66 2/3 % arasında tərəddüd edir.

Borcalan üçün birja əmtəəsini girov qoymaq daha sadədir. Bu halda o ekspert-qiymətləndiricilərin işi üzrə bank xərclərini ödəməli olmur, bundan başqa eyni borc məbləğini təmin etmək üçün qeyri-birja əmtəələri ilə müqayisədə daha az məbləğdə birja əmtəələrini girov qoymaq tələb olunur. Bu zaman banklar ona əsaslanırlar ki, qeyri-birja əmtəələrinin qiyməti birja əmtəələrinin qiyməti ilə müqayisədə daha çox tərəddüdlərə məruz qalırlar ki, bu halda da banklar zəruri hallarda bu əmtəələrin satışı ilə bağlı böyük xərc çəkməli olurlar.

Bank təcrübəsində əmtəələr həm birja, həm də qeyri-birja əmtəələri bu əmtəələr üzrə qiymətli kağızların ötürülməsi yolu ilə girov qoyulur və ya satılır. Almaniyada belə kağızlar qismində orderli anbar şəhadətnamələri, konosamentlər, yükləmə haqqında order şəhadətnamələri çıxış edirlər. Orderli anbar şəhadətnaməsi mühafizəçinin əmlakı almasını və onu verməyə məsul olduğunu təsdiq edən sənəddir.

Bu sənədə yüksək səviyyədə etimadın olmasının və geniş istifadə edilməsinin əsas səbəblərindən biri mühafizəçilərə qarşı xüsusi tələblərin olmasıdır, belə ki, onlar orderli anbar şəhadətnaməsi vermək hüququna malikdirlər. Bu hüququn verilməsi barədə qərarı xüsusi dövlət idarəsi qəbul edir. Bu hüququn alınmasında marqlı olan sahibkar özü haqqında geniş informasiya təqdim edir: müəssisənin nizamnaməsi, ticarət reyestrindən

çıxarış, rəhbərlərin siyahısı, anbara sahib olmaq üçün hüquqi əsasnamə, onun texniki xarakteristikalarını, mühafizəçi tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi qaydaları, bu xidmətlərə görə tariflər, son 3 il ərzində yoxlanmış illik balanslar və s.

Bu hüququn verilməsi barədə qərar xüsusi nəşrlərdə dərc edilməlidir. Bu icazə geri çağırıla da bilər və bu barədə nəşrlərdə dərc olunmalıdır. Mühafizəçi tərəfindən verilən bütün şəhadətnamələr reyestrədə qeyd edilməlidir. Verilən şəhadətnamələr vahid nümunədə olmalıdır. Praktiki olaraq banklar tələb edirlər ki, bütün orderli anbar şəhadətnamələri bankın özünə verilsin və orada saxlanılsın. Digər hallarda banklar tələb edirlər ki, saxlanca verilən əmlak bankın adına verilsin. Hal-hazırda orderli anbar şəhadətnamələri Almaniyanın bank təcrübəsində çox nadir hallarda tətbiq olunur.

FƏSİL 2. BANKLAR TƏRƏFİNDƏN ƏHALİNİN İSTEHLAK EHTİYAQLARININ KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİ

2.1. Əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən kreditləşdirilməsinin xüsusiyyətləri

İstehlak krediti əhalinin müxtəlif istehlak ehtiyaclarının ödənilməsi vasitəsidir. İstehlak kreditində borcalan qismində fiziki şəxslər, kreditorlar qismində kredit təşkilatları, eləcə də müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatlar çıxış edir. İstehlak krediti həm pul, həm də əmtəə formasında verilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə istehlak kreditləri əhaliyə göstərilən münasibət və sərfəli xidmət forması olmaqla iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. Ona görə də dövlət tərəfindən fəal şəkildə tənzimlənir. Tənzimləmə həm kreditlərin verilməsi səviyyəsində, həm də onların istifadəsi səviyyəsində həyata keçirilir və bu öz əksini son istehlakçının kreditləşdirilməsinin faiz dərəcələri, kreditin müddəti vasitəsilə təqdir edildikdə, yaxud da kreditləşdirmə rejiminin sərtləşdirilməsində tapır.

Müxtəlif ölkələrdə fərdi borcalanların kreditləşdirilməsi sahəsində müxtəlif qanunlar fəaliyyət göstərsə də, onları bir ümumi qayda birləşdirir: istehlakçıların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi naminə kredit lazımı həcmdə əlçatan olmalıdır.

İstehsalın və müvafiq olaraq əmtəə dövriyyəsinin azalması, eləcə də pərakəndə ticarətdə fəal şəkildə xüsusi kommertiya strukturlarının yaradılması ilə müşayiət olunan bazar təsərrüfatının formalaşması prosesinin başlanması ilə əmtəələrin alınması formasında əhalinin kreditləşdirilməsi öz praktiki əhəmiyyətini itirdi.

Borcların verilməsində əsas meyar borcalanın ödəmə qabiliyyətidir. Bank iki növ istehlak krediti verir:

- cari məqsədlərə (təxirəsalınmaz ehtiyaclar üçün kreditlər);
- kapital xarakterli xərclərə

təxirəsalınmaz ehtiyatlara kreditlər (ortamüddətli kreditlər) müstəqil gəlir mənbəyi olan vətəndaşlara (o cümlədən təqaüdüçülərə) onların yaşayış yerindəki bank şöbəsi tərəfindən verilə bilər. Bu kreditlər istehlak xarakterli müxtəlif məsələlər verilə bilər, məsələn, mebelin, məişət texnikasının, nəqliyyat vasitələrinin alınmasına, eləcə də bayram şənliklərinin təşkilinə, turist yollayışlarının alınmasına və digər məqsədlərə. Kredit 18 yaşdan 70 yaşınadək vətəndaşlara verilir, bir şərtlə ki, müqavilə üzrə kreditin qaytarılma müddəti borcalanın 75 yaşı tamam olana qədər bitməlidir. Təminat qismində bank aşağıdakıları qəbul edir:

1. daimi gəliri olan Ar vətəndaşlarının zəminliyi;
2. bankın müştəriləri olan ödəmə qabiliyyətli müəssisə və təşkilatların zəminliyi;
3. girov qoyulan likvid qiymətli kağızlar.

Faizlərin ödənilməsi kredit müqaviləsinin bağlandığı aydan sonrakı ayın 1-dən etibarən kreditin ödənilməsi ilə aybaay həyata keçirilir. Ölkədə inflyasiya proseslərinə səbəb olan qeyri-sabit vəziyyət və AR Mərkəzi Bankının uçot dərəcələrini dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq bankları daim faiz dərəcələrini dəyişdirməyə vadar edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda bu kredit üzrə vaxtı keçmiş borcların həcmi kəskin artmışdır. Bunun səbəbi, biricisi, işsizliyin artması, ikincisi, aylıq ödənişlərin artması, üçüncüsü, müəssisələrin mühasibatlığının kreditlərin bağlanması üçün ödənişlər etməsindən imtina etməsidir. Bu, öz

növbəsində banklar tərəfindən borcların verilməsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

İstehlak kreditinin ikinci növü kapital xərclərə verilən kreditlərdir (uzunmüddətli). Təxirəsalınmaz istehlak kreditlərindən fərqli olaraq burada borcalandan bankdan alınan məbləğin məqsədli yönəldilməsi haqqında sənəd və onun istifadəsi barədə hesabat tələb olunur.

Vətəndaşlara yaşayış yerinin tikintiçi və alınmasında kömək göstərmək məqsədləri ilə banklara 3 növ mənzil krediti verməyə icazə verilir:

a) gələcəkdə mənzil tikintisi aparmaq üçün torpağın alınmasına qısamüddətli və ya uzunmüddətli kreditlər (torpaq krediti);

b) yaşayış yerinin tikintisinə, yəni tikinti işlərinin bilavasitə maliyyələşdirilməsi üçün qısamüddətli kreditlər (tikinti krediti);

c) yaşayış yerinin alınması üçün uzunmüddətli kreditlər.

Bu kreditlərin verilməsi mənzil kreditləri haqqında Qaydalara əsasən həyata keçirilir və bu Qaydalar bağ yerlərində daşınmaz əmlakın alınması və tikilməsi üçün verilən kreditlərə də şamil edilir.

Mənzil probleminin həllində əhaliyə maliyyə-kredit dəstəyi vətəndaşların xüsusi vəsaitləri, eləcə də mənzilin alınması və ya tikilməsi üçün alınan əvəzsiz subsidiyalarla həyata kesirilir.

Mənzil tikintisinin kreditləşdirilməsi tikinti aparana müəyyən edilmiş qaydada torpaq sahəsinin verilməsi və mənzilin tikintisi üçün müvafiq orqanların icazəsi ilə həyata keçirilir. Bu barədə müvafiq sənədlər borcalan tərəfindən borc verilməsi üçün ərizə ilə birlikdə təqdim edilməlidir.

Bundan başqa, müəyyən edilmiş qaydada razılaşdırılmış və təsdiq edilmiş layihə-smeta sənədləri, eləcə də müştərinin ödəmə qabiliyyətinin

müəyyən edilməsi üçün zəruri sənədlər və təminat öhdəliyi də banka təqdim edilməlidir.

Vətəndaşlar təminat öhdəliyi qismində daşınmaz əmlakın girov müqaviləsini, bir və ya bir neçə vətəndaşın və digər hüquqi şəxslərin zəminliyini təqdim edə bilirlər.

Müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatlara öz işçilərinə mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasında kömək məqsədi ilə onların aldığı mənzil kreditlərinin ödənilməsinə zəminlik etmək, həmçinin bu kreditləri qismən və ya bütövlükdə öz vəsaitləri hesabına ödəmək tövsiyə olunur.

Girov predmeti kimi aşağıdakılar çıxış edə bilirlər:

- tikinti üçün nəzərdə tutulmuş və borcalanın mülkiyyəti olan torpaq sahəsi, yaxud bu torpaq sahəsinə digər mülkiyyət hüquqları;
- hazır tikili, yaxud tamamlanmamış tikinti;
- AR qanunvericiliyinə uyğun olaraq girov qismində istifadə oluna bilən digər əmlak növləri və mülkiyyət hüquqları.

Girov qoyulan əmlak boralan tərəfindən zədələnmə və itirilmə risklərindən sığortalanmalıdır.

Əsas borcun və ona hesablanmış faizlərin tam ödənilməsinə qədər borcalan bankın yazılı razılığı olmadan daşınmaz əmlakı və ya ona olan mülkiyyət hüquqlarını üçüncü şəxsə sata bilməz.

Fərdi evlərin tikilməsinə kredit torpaq sahəsi və fərdi tikinti üçün torpaq sahəsinin ayrılması haqqında rayon rəhbərliyinin qərarı olduğu halda verilir.

Kənd yerlərində bağ evlərinin, yaşayış evlərinin alınması üçün kreditlər ilkin alqı-satqı müqaviləsi və alqı-satqı əməliyyatının aparılmasını təsdiq edən hesablar barədə arayışlar olduğu halda verilir.

Daşınmaz əmlakın alınmasına kreditlərin verilməsi üçün aşağıdakı əlavə sənədlər təqdim edilməlidir:

1. ilkin alqı-satqı müqaviləsi;
2. satıcının mülkiyyət hüququnu təsdiq edən şəhadətnamə;
3. torpaq sahəsinin sərhədlərini təsdiqləyən sənəd (torpaq sahəsi, fərdi evlər, mövsümi yaşayış üçün lazım olan evlər alındıqda);
4. evin mərtəbələr üzrə planı.

Əhalinin mənzil kreditləşdirilməsi banklar tərəfindən kreditin əsas prinsiplərinə riayət edilməklə həyata keçirilir: məqsədli istifadə, təminatlıq, müddətlik, ödənişlik və qaytarılmaqlıq.

Mənzilin alınması və ya tikilməsi üçün alınmış kreditin məqsədli istifadə olunmaması aşkar edildikdə bankın verilmiş kreditlərin vaxtından əvvəl qaytarılmasını tələb etməyə, borcalanın imkanı olmadıqda isə bu tələbi girov əmlakı və ya zaminə yönəltməyə hüququ vardır.

Mənzil kreditlərinin verilməsi haqqında Qaydalara müvafiq olaraq bank tərəfindən verilən kreditin məbləği əldə edilmiş və ya tikilmiş mənzilin dəyərinin 70 %-dən yüksək olmamalıdır. Kreditləşdirilən obyektin dəyərinin yerdə qalan hissəsi (30 %) borcalanın xüsusi vəsaitləri hesabına ödənilir. Bu və mənzil kreditləşdirilməsinin digər konkret məqamları bankla borcalan arasında bağlanan kredit müqaviləsində razılaşdırılmalıdır.

Mənzil kreditinin 3 növündən yalnız birinə - tikintiyə kredit borcalana kredit xəttinə asılması əsasında verilir. Həm də kreditin verilməsi hissə-hissə, başa çatdırılmış tikinti-montaj işlərinin mərhələlərinin dəyərinə müvafiq verilir. Bank tikinti işlərinin qrafikinə uyğun mərhələlərinə və sonradan bu mərhələləri təftiş etmək şərti ilə avans pul vəsaitləri vermək yolu ilə də maliyyələşdirə bilər.

Dövriyyəyə mənzil sertifikatlarının buraxılması mənzil probleminin həllinə kömək edir. Mənzil sertifikatları istiqrazların bir növüdür, yaşayış evlərinin tikintisi ilə məşğul olan hüquqi şəxslər tərəfindən vətəndaşların pul vəsaitlərini cəlb etmək məqsədi ilə buraxılır. Mənzil sertifikatı sahibinə emitent tərəfindən müəyyən edilmiş şərtlər daxilində mənzil almaq hüququ verir. Mənzilin alınması müəyyən müddət tələb etdiyindən bu halda mənzil sertifikatlarını istehlak kreditlərinin özünəməxsus bir növü kimi qəbul etmək olar.

Əhalinin istehlak qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün müəyyən əhali təbəqələrinə subsidiyaların verilməsi sisteminin təşkil edilməsi yolu ilə hökumətin ipoteka kreditləşdirməsinə müdaxiləsi zəruridir. Hökumətin prosesdə bu cür iştirakı praktiki olaraq bütün ölkələrdə tətbiq edilir. Hökumətin iştirakı müxtəlif variantlarda ola bilər.

Uzunmüddətli istehlak əmtəələrinin vətəndaşlara kreditlə satılmasının yeni qaydaları və kreditləşdirilməsinin sərhədləri, hansı ki, vətəndaşların əmək haqqının səviyyəsindən asılıdır, müəyyən edilmişdir. Ödəniş müddəti 6 aya qədər uzadılmış əmtəələrin satışı zamanı verilən kreditin məbləği alıcının 2 aylıq əmək haqqından, 24 aya qədər uzadılmış olduğu halda alıcının 8 aylıq əmək haqqından, 36 aya qədər – 12 aylıq əmək haqqından, 48 aya qədər – 18 aylıq əmək haqqından və nəhayət 60 aya qədər kredit zamanı onun məbləği alıcının 24 aylıq əmək haqqından yüksək olmamalıdır.

Əgər əmtəənin dəyəri kreditin müəyyən edilmiş sərhəd qiymətindən yüksəkdirsə, onda kreditin məbləği ilə əmtəənin dəyəri arasındakı fərq nağd və ya nağdsız şəkildə ödənilməlidir.

Verilən kredit məbləğindən ticarət müəssisəsinin xeyrinə alıcıdan faiz tutulur və bu faizlərin həcmi bank kreditlərinə görə qüvvədə olan faiz

dərəcələrini nəzərə almaqla ticarət müəssisəsi tərəfindən müəyyən edilir. Verilən kredit məbləğində olan əmtənin dəyəri alıcı tərəfindən ayda bir dəfə olmaqla hər ay bərabər hissələrlə ödənilir.

Mənzilin, nəqliyyat vasitələrinin alınmasına və təhsil üçün nəzərdə tutulmuş borclar istisna olmaqla, fiziki şəxslərə verilən borcların mühüm mənbələrindən biri bank kredit kartlarıdır. Bank kartları üç tərəfin iştirakını nəzərdə tutur: kredit kartının emitenti olan bank, kartın sahibi və əmtəə və xidmətlərə görə ödəniş vasitəsi qismində kartları qəbul edən ticarət təşkilatı.

Kredit kartları almaq üçün müştəri banka müəyyən edilmiş pul vəsaitini köçürməlidir. Əmtəə və xidmətlərin ödənişi kredit kartı ilə müştərinin hesabında vəsait olmadıqda da, yəni bank krediti hesabına ödənilə bilər. Bank öz xidmətlərinə görə hər bir əməliyyatdan müəyyən ödəniş faizi alır. Kredit kartı istifadəçiləri hər il müəyyən edilmiş vəsaiti kartdan istifadə üçün banka köçürməyə və kartı yeniləməyə borcludurlar.

İstehlak kreditinin verilməsinin bu üsülü xarici ölkələrdə get-gedə daha çox yayılmaqdadır. «VİZA», «Amerikan Ekspres», «Masterkard» kimi beynəlxalq maliyyə assosiasiyaları onların kartlarının sahiblərinə praktiki olaraq istənilən sahədə xidmət göstərirlər.

Lombard kreditləri də istehlak kreditlərinə aid edilir. Lombardlar ev əşyaları və şəxsi əşyaların girovu ilə əhaliyə kredit verirlər. Borcun həcmi girov qoyulan əşyanın növündən, onun bazar qiymətindən və lombard tərəfindən girov təşkilatı üçün müəyyən edilmiş sərhad qiymətindən asılıdır. Hal-hazırda xüsusi daha çox inkişaf etmişdir. Ona görə də lombard kreditlərinə görə faiz dərəcələri çox yüksəkdir. Çox vaxt bu kreditlərin faiz dərəcələri bank kreditinə görə faiz dərəcələrini üstələyir ki, bu da lombard kreditlərinin həcminə təsir edir.

Vətəndaşların kreditləşdirilməsində mühüm məqamlarlardan biri də onların kredit qabiliyyətidir. Müştərinin ödəmə və kredit qabiliyyətini müəyyənləşdirmək üçün bank borcalanın aylıq gəlirlərini, həm də xərclərini öyrənir. Gəlirlər adətən, 3 istiqamət üzrə müəyyən edilir:

- əmək haqqı gəlirləri;
- yığım və qiymətli kağızlardan olan gəlirlər;
- digər gəlirlər.

Bank borcalanın əsas xərclərinə gəlir və digər vergilərin ödənilməsini, alimentlərin, əvvəllər alınmış əmtəə və borclara görə aylıq ödənişləri, həyat və əmlakın sığortası üzrə ödənişləri, kommunal ödənişləri və s. aid edir.

Borcun verilməsinin mümkünlüyünü təyin edən əsas göstəricilərdən biri borcalanın maliyyə və sosial sabitliyidir. Digər bərabər şərtlər daxilində üstünlük stabil gəlirlərə malik olan, həmçinin eyni müəssisə və təşkilatda uzunmüddətli iş stajı olan, daha uzun müddət eyni ünvanda yaşayan müştəriyə verilir.

Borcalan kredit almaq üçün onun ödəmə qabiliyyətini təsdiq edən aşağıdakı sənədləri təqdim edir: sonuncu iş yerindən staj, əmək haqqından tutulmaların növü və həcmi də göstərilməklə maaş haqqında arayış; mənzilə görə ödənişlər və kommunal xidmətlər üzrə hesablaşmalar kitabçası; bankdakı əmanətlərə görə gəliri təsdiqləyən sənəd; müştərinin gəlirlərini təsdiqləyən digər sənədlər. Göstərilən bu sənədlər əsasında bank borcalanın ödəmə qabiliyyətini təhlil edir.

Fərdi şərtlərlə kreditlər – bu kreditlər xarici bankların təcrübəsində nisbətən yeni xidmət növüdür və adətən iri miqyaslı alış-veriş üçün fərdi borcalanlara verilir. Bu kreditlər, evin rekonstruksiyasına, təmir işlərinə,

hovuzun tikilməsinə, tennis kortunun tikintisinə, yaxtanın alınmasına və s. verilə bilər.

Kredit almaq üçün borcalan müəyyən nümunəli formanı doldurub bana göndərməlidir. Böyük Britaniyada bu krediti almaq üçün müştərinin bankın rəhbəri yaxud da bank işçisi ilə görüşməsinə ehtiyac yoxdur. Kredit müştərinin ərizəsi əsasında verilir. Sonra müştəri ona kreditin verilməsi barədə bildiriş alır, kredit müqaviləsini imzalayır və onu poçtla banka qaytarır. Borcalan tərəfindən imzalanmış rəsmiləşdirilmiş kredit müqaviləsini aldıqdan sonra bank müştəriyə kredit xətti açır və müəyyən olunmuş məbləği onun hesabına köçürür. Bir neçə borcalanın kredit məbləğindən istifadə edə bilməsi üçün hər bir şəxs müqavilədə özü haqqında zəruri məlumatları bildirməlidir.

Böyük Britaniyanın banklarında əmanətçiyə fərdi ehtiyacları üçün 5 min funt sterlinq həcmində və hətta şənbə günləri də borc verilə bilər. Bu cür borclar 18 yaşa çatmış və aylıq ödəniş etmək imkanına malik olan şəxslərə verilir.

Xarici bank təcrübəsində fərdi şərtlərlə verilən borcların minimal məbləği 7500 funt sterlinq təşkil edir, maksimal hədd isə təyin olunmamışdır. Bu borclar alınmış əşyanın 100 % dəyərini kreditləşdirir. Borcun ödənilmə müddəti 15 ildir. Borcun ödənilməsi 2 üsulla həyata keçirilə bilər:

- borcun və faizlərin ödənilməsi üzrə aybaya adi qaydada ödənilir;
- faizlər ödənilir, əsas məbləği isə borcalan sığorta və ya digər vəsaitləri aldıqda ödəyir.

Borcalanın kreditin bu və ya digər növünü seçməsinə təsir edən mühüm amil borcalanın özünə və ya şirkətinə tətbiq edilən vergi dərəcələridir. Bununla əlaqədar olaraq çox vaxt kreditin bu və ya digər

növünün seçilməsində konkret kredit müqaviləsinin məzmunu və məqsədi deyil, tətbiq edilən vergi dərəcələri əsas rol oynayır.

ABŞ-da bu tip borclara təminatlı fərdi borcları və ya təminatlı borcları aid etmək olar. Amerika bankları bu borcları illik müəyyən gəlirə malik olan şəxslərə verir.

Möhlətli ödənişlə kreditlər – bu kreditlər əsasən ortamüddətli kreditlərdir və daşınmaz əmlakın, uzunmüddətli istifadə üçün əmtələrin alınmasını maliyyələşdirmək üçün nəzərdə tutulur. Son zamanlar xarici banklartəcrübədə bu kreditlərdən turist gəzintilərinin ödənişi üçün də istifadəyə edilməyə başlanmışdır. Bu kreditin ödənilməsi əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğdə və müddətdə bərabər hissələrlə həyata keçirir. Xarici ölkələrin bank təcrübəsində möhlətli ödənişlə kreditlərin 3 növünü fərqləndirirlər:

- «A» tipli sövdələşmələrdə maliyyə müəssisəsi krediti ticarətşirkətinin iştirakı olmadan verir. Borc bilavasitə bana qaytarılır. Kreditin müddəti 3 aydan 12 aya qədərdir.
- «B» tipli sövdələşmələrdə bank müştərini ticarət şirkəti ilə sıx əməkdaşlıq şərti ilə maliyyələşdirir. Alıcı (borcalan) əmtəəni alarkən onun dəyərinin 20-30 %-ni ödəyir. Dəyərin qalan hissəsi bankın verdiyi kreditlə ödənilir. Kredit müəssisəsi və ticarət şirkəti öz aralarında möhlətli ödənişlə kreditlərin verilməsi barədə əsas müqavilə bağlayırlar. Bu müqaviləyə əsasən bank alınmış əşyanın dəyərinin 80 %-ni ticarət şirkətinə ödəməyi öz üzərinə götürür. Müştəri tərəfindən ödənilmiş məbləği (20%) bankkreditin təminatı qismində özündə saxlayır. Müştəri tərəfindən kredit üzrə sonuncu ödəniş edildikdən sonra bank onun ödədiyi ilkin ödənişi (20 %)

mağazaya köçürür. Borcalanın ödəmə qabiliyyəti üzrə məsuliyyəti ticarət şirkəti daşır.

- «C» tipli sövdələşmələrdə vekseldən istifadə olunur. Alıcı əmtəənin dəyərini 20 %-dən 40 %-ə qədərini ödəyir. Borcalanın ödəyəcəyi hər bir bərabər kredit hissələri isə bankın təklif etdiyi müvafiq müddətli veksellərlə təmin edilir. Bank trassant rolunda çıxış edərək bu vekselləri komisyon ödənişləri nəzərə almamaq şərti ilə ticarət şirkətinin xeyrinə uçota alır, belə ki, veksəl (alınmış əmtəə) təminatı kreditin qaytarılması üçün etibarlı zəmanətdir.

ABŞ-da istehlak kreditləri fərdi borcalanlara illik bərabər hissələrlə ödənilən kredit formasında verilir. Kreditin bu forması öz növbəsində 2 yerə – möhlətli ödənişlə kreditə və kiçik kreditləri – fərdi kreditlərə bölünür. Avropa ölkələri üçün kreditin bu iki forması nisbətən yenidir. Bu kreditlər Avropada 50 il əvvəl yaranmışdır.

O vaxta qədər bu kreditlər ABŞ-da geniş yayılmışdır.

ABŞ-ın müxtəlif maliyyə-kredit idarələrinin iş təcrübəsində istehlak kreditləri ilə bağlı aşağıdakı vəziyyət yaranmışdı: 1986-cı ilin sentyabr ayına kommersiya bankları istehlak kreditlərinin təqribən yarsını – 43,3 %-ni öz əlində cəmləşdirmişdi; 24,7 % - maliyyə şirkətlərinin, 0,6 % - bizneslə məşğul olan şirkətlərin, 6,9 % -i pərakəndə ticarətin; 10,5 % -i əmanət idarələrinin; 14 %-i kredit ittifaqlarının payına düşürdü.

ABŞ-da kommersiya bankları tərəfindən möhlətli ödənişlə istehlak kreditlərinin məqsədli təyinatı aşağıdakı tərkibdə idi (1986-cı ilin sentyabrına %-lə): avtomobil alışına – 40,4 %, digər alışlara – 33,7 %; səyyar evlərə – 4,3 %; dövr edən borc – 21,6 %.

1986-cı ildə yeni avtomobillərin alınması üçün 7500 doll. məbləğdə, 3 illik müddətə və möhkəm faizlərlə borcun alınması üçün tipik şərtlər aşağıdakı kimi idi:

Borcun məbləği - 7500 doll.

Faiz dərəcəsi - 1500 doll.

Banka ümumi borcun məbləği – 9000 doll.

36 ay müddətdə banka aylıq ödənişlərin məbləği - 250 doll.

Amerikalı avtomobil almaq üçün 7500 doll. məbləğində ssuda almaqdan ötrü özünə qiyməti 10.000 doll.-dan aşağı olmayan avtomobil seçməli idi. Yeni avtomobil üçün ödənilən məbləğdə borcalanın özü tərəfindən ödənilən hissə qiymətin $\frac{1}{4}$ -dən az olmamalıdır. Bir çox borcalanlar öz köhnə avtomobillərini satmaqla daha çox hissəsini ödəyirlər. Kreditin şərtləri tələb edir ki, hər biri 250 doll olmaqla 36 ay ərzində aylıq ödənişlər edilsin. Alınan borcun məbləğinə əlavə olaraq 1500 doll. təşkil edən faiz gəlirləri də daxil edilir. Borcalanın istəyindən asılı olaraq borc nəzərdə tutulmuş 3 ilə deyil, vaxtından əvvəl də qaytarıla bilər. Əgər borcalan razılaşıdırılmış müntəzəm ödənişləri edə bilmirsə, onda bank avtomobili öz mülkiyyətinə alaraq avtomobilin alınması üçün verilən borcun ödənilməmiş hissəsini avtomobili sataraq qaytara bilər.

Avtomobilin alınması üçün verilən kreditlər hissə-hissə ödənilməyindən borcalan tərəfindən ödənilən faizlərin hesablanması çətinlik törədir. Yuxarıda göstərilən misalda faiz dərəcəsi 12,5 %-ə gəlib çıxır, həm də faizlərin hesablanmasında baza qismində ödənilməmiş məbləğ götürülür. Bütün bunlardan başqa, «avtomobil» kreditlərinin çatışmayan cəhətlərindən biri də mühasibat əməliyyatları üçün xərclərin daxil olan ödənişlərin uçotu ilə əlaqədar olaraq nisbətən yüksək omlasıdır belə ki, borcalan tərəfindən ödəniş aparılmadıqda bank avtomobili öz mülkiyyətinə

aldıqda avtomobil pis vəziyyətdə olur, yaxud da borcalan ölkənin başqa yerinə köçməsi bağlı ödənişləri dayandırır.

Avtomobil alqısı üçün verilən borc bazarında banklar nəinki öz aralarında, avtomobil satıcıları, hətta istehsalçıları ilə də rəqabətə girirlər və bunlarhər biri öz kreditləşdirmə şərtlərini irəli sürürlər. Faiz dərəcələrinə gəlincə isə müxtəlif kreditlər üçün çox cüzi fərqlənirlər. Kreditorlar yüksək faiz təyin edə bilmirlər, çünki potensial müştərilərini itirməkdən qorxurlar, lakin borc üzrə faiz dərəcələrini də aşağı sala bilmirlər, belə ki, istehlak kreditləri də digər borc və investisiya formaları kimi banka müvafiq gəlir gətirməlidir.

Avtomobil istehsalçılarının özləri isə faiz dərəcələrinin aşağısalınmasından yararlanırlar, çünki bu, onlara daha çox avtomobil satmağa şərait yaradır. ABŞ-da onlar çox vaxt banklarla rəqabətə girərək özlərinin törəmə maliyyə şirkətləri vasitəsilə bazardakı faiz dərəcələrindən aşağı faiz dərəcələri ilə kreditlər təklif edirdilər.

Bu borclar üzrə faiz dərəcələrini nəzərdən keçirdikdə məlum olurki, borcalanın köhnə, yaxud təzə avtomobil almasından asılı olaraq onlar fərqlənirlər. Bu fərqlər təkcə faiz dərəcələrində deyil, həm də kreditin məbləğində öz əksini tapırdı. Əgər kredit yeni avtomobil almaq üçün götürülürsə, bu halda onun həcmi maşının dəyərinin 90-95 %-ni, köhnə maşın üçün isə kreditin məbləği maşının dəyərinin 98-99 %-ni təşkil edir. Kreditinödənilməsi üzrə orta müddət 4 il; yeni maşının alınması üçün minimal kredit məbləği təqribən 8 min doll. təşkil edir.

Hər bir bank kreditin minimal məbləğinə qarşı öz tələblərini qoya bilər, lakin göstərilmiş orta həcmdən kənaraçıxmalar orta hesabla 20-25 % təşkil edir. Avtomobil almaq üçün kreditin dəyəri digər kredit növlərində olduğu kimi illik faiz dərəcələri ilə müəyyən olunur. ABŞ-da 1990-cı illərin

ikinci yarısında yeni maşınların alınması üçün kreditlər üzrə faiz dərəcələri orta hesabla təqribən 12 % idi.

Faiz dərəcələrinin orta qiymətdən kənarçıxmalarının nə qədər az və ya çox olmasını orta səviyyəli amerika şəhərlərindən birinin timsalında nəzərdən keçirək. Yeni avtomobil almaq üçün bir bank illik dərəcələri 12 % olmaqla istehlak krediti verir. Digər bir bankda isə maliyyə vəziyyəti çətin olduğundan və müflisləşmə həddində olduğundan minimal faiz dərəcəsi 11,25 % təşkil edir.

Vəziyyəti düzəltmək üçün bank göstərilən xidmətlərin dəyərini mümkün olduğu qədər azaltmaqla müştəri sayını artırmaq uğrunda gərgin mübarizə aparır. Ümumilikdə isə şəhərdə avtomobil almaq üçün maksimal faiz dərəcəsi 14 % təşkil edir.

Banklar bütün informasiyaları öz müştərilərinə çatdırırlar, lakin müştərilərin tez və rahat seçim etmələrinə imkan yaratmaq üçün faiz dərəcələri barədə bütün məlumatlar şəhər bələdiyyəsi tərəfindən buraxılan və pulsuz yayılan yerli şəhər qəzetində dərc etdirilir. Belə bir təcrübənin faydası bazar iqtisadiyyatı sisteminin inkişaf etdiyi ölkələrdə vətəndaşların kommersiya və maliyyə maraqlarının şəhər icra hakimiyyəti tərəfindən müdafiə olunmasından ibarətdir.

ABŞ-da hal-hazırda avtomobillərin və ev əşyalarının alınması üçün möhlətli ödənişlə kreditlərin verilməsi geniş populyarlıq qazanmışdır. Zamanla istehlakçılar camaşırxanaların xidmətlərindən deyil, paltaryuyan və qurudan maşınlardan, avtobus və taksilərin xidmətlərindən deyil, şəxsi avtomobillərdən, kinoteatr salonlarına getmək deyil, evdə oturaraq videotelevizorlardan istifadəyə keçmişlər. Əksər insanlar yuxarıda sadalanan əmtələri əldə etmək üçün pul toplamaqda çətinliklərlə rastlaşırlar.

2.2. İstehlak kreditlərinin verilməsi və ödənilməsi

Müasir dövrdə menecment istehlak tələbini idarə edən tələbatın quruluşu ilə fəal şəkildə maraqlanır. İstehlakçıların təhlili üç qrup strateji suallara cavab verir və bu, bazarın seqmentləşdirilməsi, istehlakçılarının motivi və onların ödənməyən tələbatlarının aşkar edilməsi ilə bağlı məsələlərdir.

Birinci addım istehlakçılarının, məhz bank xidməti olan kredit istehlakçılarının seqmentləşdirilməsi prosesidir (cədvəl 2.1.) böu seqmentləşdirmə banka bu vəya digər fəaliyyət növünün banka gətirəcəyi potensial imkanları və riskləri aşkarlamaq məqsədi ilə aparılır. Bazar seqmenti – məhsul və xidmətlərə oxşar tələbatı olan müəyyən istehlakçılar qrupudur.

Bazarın müəyyən hissələrə seqmentləşdirilməsi prosesi bir neçə istiqamətlər üzrə aparılır:

- 1) bazarın istehlakçılar qrupuna bölünməsi;
- 2) təklif edilən xidmətlərin xarakterinə görə bazarın bölünməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunun seqmentləşdirilməsi prosesində 4 əsas müştərilər qrupunu fərqləndirirlər:

- 1) korporativ bazar;
- 2) pərakəndə bazar;
- 3) maliyyə-kredit isntitutları;
- 4) dövlət bazarı.

Təhlil üçün pərakəndə bazar seçilmişdir, belə ki, bu bazarın bank fəaliyyətinə təsiri daha çoxdur.

Korporativ bazarın seqmentləşdirilməsindən başqa bir çox banklar ayrı-ayrı əlamətlər üzrə qruplaşmış müştərilərin aşkarlanması məqsədilə

pərakəndə bazarın da seqmentləşdirilməsinə ehtiyac duyurlar. Aşağıda bankın bazar seqmentlərinin təyini göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1.

Bankın bazar seqmentlərinin təyini

1-ci qrup	2-ci qrup	3-cü qrup
Cəmiyyətin ümumi təbəqəsinin nümayəndələri (ağ yaxalıqlar)	Yenicə təqaüdə çıxmış şəxslər	Aşağı gəlirli yaşlı şəxslər (göy yaxalıqlar)
Ən mühüm amillər		
1.Vicdanlılıq 2.Şəxsi hörmət 3.Səriştəlilik	1.Zamanın uyğunluğu 2.Bankın fəlsəfəsi 3.Qiymətlər səviyyəsi	1.Yerləşdirmənin əlverişliliyi 2.Zamanın uyğunluğu 3.Bankın fəlsəfəsi
Az əhəmiyyətli amillər		
1.Yerləşdirmənin əlverişliliyi 2.Zamanın uyğunluğu	1.Yerləşdirmənin əlverişliliyi	1.Vicdanlılıq 2.Səriştəlilik
Dемоqrafik xarakteristikalar		
1.45-34 yaş arası 2.Alitəhsil məktəblərini bitirmişlər 3.Yüksək gəlirlər 4.Rəhbər işçilər, mütəxəssislər və s.	1. 55 yaş və yuxarı 2.Yeni köçənlər 3. Orta gəlir səviyyəsindən bir qədər yüksək gəlir 4.təqaüdçülər	1.55 yaş və yuxarı 2.Aşağı gəlirlər 3. «Aşağı» təhsil səviyyəsi 4.Satıcılar
Maliyyə xidmətlərinə münasibət		
1.Optimist, yığıma meyilli deyillər 2.Qiymətlərə həssas deyillər 3.Kreditlərdən, kartlardan aktiv şəkildə istifadə edirlər 4.Banklara münasibəti neytraldır	1. Pessimist münasibət 2.Yığıma meyillidirlər 3.Kreditlərdən və kratlardan az istifadə edirlər 4.Banklara münasibəti müsbətdir	1. Pessimist münasibət 2.Bankda yığıma meyillidirlər 3.Kreditlərə münasibəti müsbət deyil 4.Nağdiyyata üstünlük verirlər 5. Banklara münasibəti neytraldır
Banklara qarşı münasibət		
1.Açılmış əmanət hesablarının sayı orta səviyyədən yüksək 2.Alınan borcların sayı üzrə orta səviyyədən yüksək	1.Kreditə tez-tez müraciət edirlər 2.Bankın iş saatları ilə razıdırlar	1. Banklara müraciəti orta səviyyədən yüksəkdir 2.Borcların sayına, kredit kartlarından, əmanət hesablarından istifadə üzrə orta səviyyədən aşağı
İstifadə olunan informasiya vasitələri		
1.Radio, TV və qəzetlərdən istifadə orta səviyyədən aşağı	1.Radio, TV-dən istifadə orta səviyyədən yüksək	1.Radiodan geniş istifadə edirlər

Kommersiya banklarının əhaliyə verdiyi kreditlərin növləri.

Qısamüddətli kreditlər:

1) təxirəsalınmaz ehtiyaclara kreditlər;

- 2) qiymətli kağızların girovu ilə kreditlər;
- 3) təqaüdcü kredit;
- 4) əlaqəli kreditləşmə;
- 5) vəkalətnamə ilə kreditlər.

Kredit 18 yaşına çatmış fiziki şəxslərə AR vətəndaşlarına qeydiyyatda olduğu yerdə verilir. Kreditlər manatla, həm nağd, həm də nağdsız formada verilir.

Kreditin məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyətindən və kreditin təminatından asılıdır (həm də borcalanın etibarlılığı, yəni əvvəllər aldığı kreditlərə görə borcunun olub-olmaması da nəzərə alınır).

Kreditin və faizin ödənilməsi kredit müqaviləsi rəsmiləşdiriləndən sonrakı aydan başlayaraq aybaay həyata keçirilir. Əgər müqavilə ayın sonunda bağlanarsa, kreditin və hesablanan faizlərin ödənilməsinin 1 ay gecikməsinə yol verilir.

Kredit və faizin ödənilməsindəki gecikdirmələrə görə kredit müqaviləsi üzrə ikiqat faiz ödənilir.

Birdəfəlik kreditlər – bu kreditlər 1,5 il müddətinə verilir.

Kreditin maksimal məbləğini borcalanın ödəmə qabiliyyətini və ona görə təqdimatı nəzərə almaqla bank müəyyən edir. Kredit Ar-nın valyutasında verilir.

Kreditin əsas məbləği kreditdən istifadə müddəti bitdikdə birdəfəlik ödənilir. Kredit vaxtından əvvəl, yaxud da onun bir hissəsi kredit verildikdən sonrakı 6 ay ərzində ödənilərsə, borcalan vaxtından əvvəl ödəniş üçün əlavə haqq ödəyir və bu şərt kredit müqaviləsində göstərilir.

Hesablanan faizlər hər ayın 10-dan gec olmayaraq əsas borcla eyni vaxtda ödənilir.

Bərpa olunan kreditlərin verilmə müddəti 3 il 1 aydır.

Kredit əsas razılaşma çərçivəsində kredit müqaviləsinə əsasən birdəfəlik verilir. Əsas müqavilə 3 il 1 ay müddətinə bağlanır. Kredit müqaviləsi bir il müddətinə və limit həcmindən çox olmayan məbləğdə verilir. Söhrakı kredit müqaviləsi əvvəlki kredit tam ödənildikdən sonra 1 il müddətinə verilir.

İllik faiz dərəcələri 17 %-dir. Faizlər aybaay ödənilir və əsas borcun ödənilməsi ilə qalıq borca hesablanır.

Təqdim edilən sənədlər aşağıdakılardır: standart sənədlər paketi (əmək haqqı barədə arayış; fərdi borcalanın əlavə anketi).

Kreditin maksimal məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyəti, kreditin müddəti və təqdim olunan təminatdan asılı olaraq bank tərəfindən müəyyən edilir.

Əlaqəli kreditlər. Kredit bankın müştəriləri olan və onunla əməkdaşlıq müqaviləsi bağlamış olan şirkətlər şəbəkəsindən əmtəə (audio, video, məişət texnikası, mebel və s.) alan AR vətəndaşlarına verilir.

Kreditin verilməsi üçün zəruri olan tam sənədlər paketi təqdim edildikdən sonra 5 iş günü müddətində kreditin verilməsi barədə məsələyə baxılır.

Kreditinq məbləği:

- 1) 1,5 min ABŞ dollarına qədər olan kreditlərdən;
- 2) alınan əmtəənin dəyərinin 90 %-dən;
- 3) alınan əmtəənin qiyməti 1,5 ABŞ dolları məbləğindən yüksək olmamalı və müştərinin ödəmə qabiliyyətinə əsasən müəyyən edilir.

Kredit şərtləri kreditin məbləğindən asılıdır:

- 1) 1,5 min ABŞ dollarına qədər təmintasız kredit 1,5 ildən az müddətə verilir

2) 1,5 min ABŞ dollarından 10 min ABŞ dollarına qədər 1 ildən çox olmayan müddətə verilir, təminat qismində ən azı bir fiziki şəxs zamin olaraq rəsmiləşdirilir;

3) 10 mindən artıq ABŞ dolları 5 ildən artıq olmayan müddətə verilir. Əmtəə kreditinin məbləği 10 mindən 25 min ABŞ dollarına qədər olarsa, ən az 2 fiziki şəxs zamin qismində rəsmiləşdirilir.

Əgər əmtəə kreditinin məbləği 25 min ABŞ dollarından çox olarsa, alınan əmtəə girov, ən azı bir fiziki şəxs isə zamin qismində rəsmiləşdirilir.

Kreditin ödənilməsi aybaay həyata keçirilir.

Borcalanın istəyi ilə əsas borcun ödənilmə müddətini 3 aya qədər təxirə sala bilər.

Təqaüd kreditləri qanunvericiliyə görə təqaüd yaşına çatmış, lakin işləyən təqaüdçülərə verilir. Borcalanın istəyinə əsasən bank onun onun bədmə qabiliyyəti kimi qanunvericiliyə əsasən ona təyin olunmuş təqaüdü və işlədiyi yerdə əldə etdiyi gəlirləri qəbul edə bilər.

Kreditlər AR-nın valyutası ilə və 2 ildən çox olmayan müddətə verilir.

Kreditin verilməsi birdəfəlik və ya kredit müqaviləsi və bərpa olunmayan kredit xəttinin açılması haqqında müqaviləyə əsasən hissə-hissə verilə bilər.

Kreditin maksimal məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyəti və təminatdan asılı olaraq bank tərəfindən müəyyən edilir.

Kreditin verilməsi şərtləri: əsas borcun və hesablanmış borcların ödənilməsi növbəti ödəniş ayının 10-dan gec olmayaraq aybaay ödənilir.

Vəkalətnamə krediti: kreditin müddəti 6 aya qədərdir və illik 19 % -lə verilir. bu kredit növünün üstünlüyü kredit ərizəsinin bir gün ərzində baxılması və kredit üçün təminatın tələb olunmamasıdır.

Daşınmaz əmlak obyektinin alınması üçün kreditlər. Kreditin həcmi borcalanın ödəmə qabiliyyətindən və təqdim olunan təminatdan asılıdır. Kreditin maksimal məbləği 50000 ABŞ dolları, lakin daşınmaz əmlak obyektinin dəyərindən yüksək olmamalıdır.

Kreditdən istifadə müddəti 10 ilə qədərdir. Kreditin ödənilməsi kredit müqviləsi rəsmiləşdirildikdən sonrakı aydan başlayaraq aybaay həyata keçirilir.

Daşınmaz əmlak obyektinin alınması üçün kreditin verildiyi tarixdən 2 aydan gec olmayaraq hesabat təqdim edilməlidir. Kreditin verilməsi nağdsız formada olur.

Tikinti və daşınmaz əmlak obyektinin rekonstruksiyası üçün kreditlərin əsas xüsusiyyətləri:

- 1) kredit borcalanın yaşadığı yer üzrə; işlədiyi yer üzrə; alınan, tikilən, rekonstruksiya, təmir edilən daşınmaz əmlak obyektinin yerləşdiyi yer üzrə AR vətəndaşı olan fiziki şəxslərə verilir;
- 2) kreditin məbləği borcalanın ödəmə qabiliyyətinə, kreditin təminatına, həmçinin bankda kredit tarixçəsinə və etibarlılığına əsasən hesablanır; kreditin maksimal məbləği daşınmaz əmlak obyektinin dəyərinin (satış/smota) yaxud daşınmaz əmlak obyektinin rekonstruksiyası, təmiri üzrə işlərin smota dəyərinin 70 %-dən yüksək olmamalıdır;
- 3) təminat qismində daimi gəlir mənbəyi olan AR vətəndaşlarının zəminliyi, likvid əmlakın girovu;
- 4) faiz dərəcəsi illik 18 %-dir;
- 5) kreditdən istifadə müddəti 15 ildir;
- 6) kreditin ödənilməsi kreditin alındığı aydan sonrakı aydan başlayaraq aybaay həyata keçirilir;

7) kreditin verilməsi barədə ərizəyə sənədlər paketi təqdim edildikdən 18 iş günü ərzində baxılır.

«Gənc ailə» üçün daşınmaz əmlak obyektlərinin tikintisinə, alınmasına verilən kreditlərin əsas xarakteristikaları aşağıdakılardır:

- 1) kredit borcalanın yaşadığı yer üzrə; işlədiyi yer üzrə və bu müəssisənin ərizəsi ilə bankın müştərisi olması üçün; alınan, tikilən, rekonstruksiya, təmirolunan daşınmaz əmlak obyektinin yerləşdiyi yer üzrə 30 yaşa çatmamış AR vətəndaşı olan fiziki şəxslərə verilir;
- 2) kreditin həcmi borcalanın ödəmə qabiliyyətinə (birgəborcalanların, onların valideynlərinin), kreditin təminatına, həm də onun bankda kredit tarixçəsinə və etibarlılığına əsasən müəyyən edilir;
- 3) kreditin maksimal məbləği daşınmaz əmlak obyektinin dəyərinin, yaxıd daşınmaz əmlak obyektinin rekonstruksiya, təmir işlərinin smeta dəyərinin 90 %-dən yüksək olmamalıdır;
- 4) girov qismində bank tərəfindən daimi gəlir mənbəyi olan AR vətəndaşının zəminliyi, likvid əmlakın girovu qəbul edilir;
- 5) faiz dərəcəsi illik 18 %-dir;
- 6) kreditdən istifadə müddəti 15 ilə qədərdir (əsas borcun ödənilməsi 5 ilə qədər uzadıla bilər).

Kreditin ödənilməsi kreditin alındığı aydan sonrakı aydan başlayaraq aybaay ödənilir.

Kreditin verilməsi barədə ərizəyə baxılma müddəti sənədlər paketi təqdim olunandan sonra 18 iş günüdür.

Təhsil krediti AR ərazisində qeydiyyatda alınmış mütəxəssislərin hazırlanması üzrə kommərşiya prinsipləri üzrə (ödənişli) orta ixtisas (kollec, litse, məktəb) və ali təhsil peşə müəssisələrinin (universitet, institut, akademiya) əyani şöbələrində təhsil üçün verilir.

Kreditin şərtləri aşağıdakılardır:

- 1) 19 % illik;
- 2) müddəti 11 ilə qədərdir;
- 3) təhsil müddəti üçün imtiyazlı ödənişlər

Borcalan banka kredit almaq üçün müraciət etdikdə kredit işçisi ona kreditin verilməsi qaydaları və şərtlərini izah edir və kreditin alınması üçün tələb olunan sənədlər siyahısını ilə tanış edir.

Borcalanın kredit almaq üçün ərizəsi kredit işçisi tərəfindən ərizələr jurnalında qeyd olunur, onun tarixi və nömrəsi göstərilir. Kredit işçisi tərəfindən lazım olan sənədlərin surəti çıxarılaraq sahibinə qaytarılır və qəbul edilən sənədlər kredit ərizəsinin arxa tərəfində qeyd edilir.

Borcalandan daxil olan sənədlərin qəbulu, ötürülməsi, qeydiyyatata alınması və saxlanması bankda qüvvədə olan qaydalar əsasında aparılır.

Kreditin verilməsi barədə məsələyə baxılma müddəti kreditin növündən və məbləğindən asılıdır və borcalan tərəfindən tam sənədlər paketinin təqdim olunduğu tarixdən qərarın qəbul edilməsinə qədər 12 işgünündən – təxirəsalınmaz ehtiyaclara üzrə kreditlərə görə və daşınmaz əmlak obyektinin alınmasına, tikintisinə və rekonstruksiyasına verilən kredit üzrə 18 iş günündən çox olmamalıdır.

Kredit işçisi anketdə göstərilən və borcalan və zəminlər tərəfindən təqdim edilən sənədləri və məlumatları yoxlayır, onların ödəmə qabiliyyətini və kreditin mümkün olan maksimal həcmi müəyyən edir.

Kredit işçisi məlumatları yaxlayarkən borcalan fiziki şəxslər üzrə məlumatlar bazarının köməyi ilə borcalanın (zəminin) kredit təraixçəsini, əvvəllər alınmış kreditlər üzrə borcun həcmi öyrənir.

Zəminlər siyahısını təşkil edən fiziki şəxslərin onların ödəmə qabiliyyətindən asılı olmayaraq qohumluq əlaqələrinin olması

məqsəduyğundur: ər-arvad, valiyenlər, yetkinlik yaşına çatmış uşaqlar, hamilər, oğulluğa götürənlər.

Krediləşdirmə şöbəsi sənədlər paketini bankın təhlükəsizlik və hüquqi şöbələrinə göndərir.

Bankın təhlükəsizlik və hüquqi şöbələri sənədləri yoxlayıb təhlil etdikdən sonra nəticələr barədə yazılı qərar hazırlayır və kreditləşdirmə şöbəsinə göndərir.

Daşınmaz əmlak obyektləri, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak obyektləri girov qismində qəbul edildiyi halda kreditləşdirmə şöbəsi bankın girov obyektinin qiymətləndirilməsi üzrə mütəxəssisini, törəmə müəssisənin mütəxəssisini, yaxud da müstəqil qiymətləndirmə işçisini gəlb edə bilər. Mütəxəssis qiymətləndirmə nəticələrinə görə ekspert rəyi tərtib edir və kreditləşdirmə şöbəsinə göndərir.

Kredit müqaviləsi üzrə təminat qismində qiymətli kağızların qəbul edilməsi və qiymətləndirilməsi bankın qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilir. Qiymətləndirmə nəticələrinə görə ekspert rəy tərtib edilir və kredit şöbəsinə göndərir.

Kredit işçisi borcalanın ödəmə qabiliyyətini onun iş yerindən, yaxud əhalinin sosial müdafiəsi üzrə dövlət orqanlarından gəlirlər və gəlirlərdən tutulmalar barədə arayış, həmçinin anketdə göstərilən məlumatlar əsasında müəyyən edir.

Arayış müəssisənin rəhbərlərinin və baş mühasibinin imzaları və möhürlə təsdiqlənmiş olmalıdır. Əgər müəssisədə (təşkilatda) baş mühasib yaxud onun funksiyalarını icra edən digər vəzifəli şəxs yoxdursa, arayış yalnız müəssisə (təşkilat) rəhbərinin imzası ilə təsdiqlənə bilər. Bu halda arayışda müəssisənin rəhbəri tərəfindən «Baş mühasib (onun funksiyalarını

icra edən digər vəzifəli şəxs) ştatı müəssisədə yoxdur» qeydi edilməli və imzası ilə təsdiq edilməlidir.

Təqaüdü bankdan alan və məbləği 500 ABŞ dollarından yaxud onun manatla ekvivalentindən yüksək olmayan təqaüdçülərə təxirəsalınmaz ehtiyacların ödənilməsi üçün kreditlərin verilməsi zamanı ödəmə qabiliyyəti son 6 ay ərzində əhalinin sosial müdafiəsi üzrə dövlət orqanlarından təqaüd əmanətlərinə daxil olan faktiki vəsaitlər barədə bankın mühasibatlığının əmanət əməliyyatlarına nəzarət üzrə şöbəsindən alınmış çıxarış əsasında müəyyən edilir. Bu halda kredit şöbəsi bankın mühasibatlığının müvafiq şöbəsinə son 6 ay ərzində borcalanın təqaüd əmanətlərinə əhalinin sosial müdafiəsi üzrə dövlət orqanları tərəfindən xail olmuş vəsaitin məbləği barədə sorğu göndərir.

Ödəmə qabiliyyəti hesablanarkən arayış və anketdə göstərilən bütün məcburi tutulmalar gəlirlərdən çıxılır (gəlir vergisi, üzvlük haqqı, alimentlər, zərərin ödənilməsi, digər kreditlər üzrə borcun və faizlərin ödənilməsi, zəminlik üzrə öhdəliklərin məbləği, möhlətlə alınmış əmanətlərin dəyərinin ödənilməsi və s.). Bu məqsədlə zəminlik üzrə hər bir öhdəlik müvafiq əsas öhdəliklər üzrə aylıq ödənişin 50 %-i həcmində qəbul edilir.

Hüquq və təhlükəsizlik xidməti sənədlərin yoxlanılması və təhlili üzrə nəticələr barədə yazılı rəyə hazırlayır və bu rəy kredit şöbəsinə göndərilir.

Daşınmaz əmlak obyektləri, nəqliyyat vasitələri və digər mülak obyektləri girov qismində qəbul edildyi halda kredit şöbəsi daşınmaz əmlak məsələləri üzrə bank mütəxəssisini ya da törəmə müəssisəni cəlb edə bilər. Qiymətləndirmə nəticələrinə görə mütəxəssis (müəssisənin eksperti) rəy tərtib edilir və kredit şöbəsinə göndərir.

Kredit inspektoru borcalanın ödəmə qabiliyyətini onun iş yerindən gəlirlər və ondan tutulmalar barədə arayışa, eləcə də anket məlumatlarına

(qiymətli kağızların təminatı ilə verilən kreditlər istisna olmaqla, çünki bu halda borcalanın ödəmə qabiliyyətinin hesablanması aparılmır) əsasən müəyyən edir.

Arayış borcalanın işlədiyi müəssisənin, təşkilatın inzibati şöbəsi tərəfindən bir nüsxədə verilir və kredit şöbəsinə təqdim edilir.

Arayışlar aşağıdakı hallarda verilmir:

- 1) həmin müəssisədə (təşkilatda) bir ildən az müddətlə işləyən fəhlə və qulluqçulara, başqa iş yerlərindən köçürülməklə işə düzələn işçilər istisna olmaqla;
- 2) icra və rəqələri və icra sənədləri üzrə tutulan məbləğlərin əmək haqqının, təqaüdün 50 %-i həcmində olduğu halda;
- 3) müxtəlif səbəblərdən işdən azad edilməli olan işçilərə.

Arayış təşkilatın (müəssisənin) rəhbəri və baş mühasibinin imzalarının möhlətlə təsdiq edildiyi halda qəbul edilir.

Müəssisənin, idarənin, təşkilatın rəhbərinin və baş mühasibinin soyadı bütövlükdə yazılır. Arayış bir rəncli mürəkkəblə yazılır və düzəlişlərə yol verilmir.

Müəssisənin, idarənin, təşkilatın rəhbəri və baş mühasibi kreditlərin alınması üçün arayışın verilməsində baş verən qanun pozuntularına görə şəxsi məsuliyyət daşıyırlar.

Kreditin verilməsi barədə imtina qərarı qəbul edildikdə kredit inspektoru bu barədə müştəriyə məlumat verir, ərizələr jurnalında və müştərinin ərizəsi üzərində qeydiyyat aparır və sənədlər paketini kreditlər verilməsindən imtina işlərinin arasına yerləşdirir. İmtina səbəbi müştərinin ərizəsinin üzərində, yaxud da kredit işçisinin rəyində göstərilir.

Kredit inspektoru sənədlər paketinin bölmə rəhbərinin üzstü yazılmış rəyi ilə birlikdə şöbə rəhbərliyinin imkanları çərçivəsində kreditin verilməsi (verilməməsi) barədə qərar qəbul etmək üçün göndərir.

Şöbə müdiri müştərinin ərizəsi üzərində müvafiq qərar barədə tarix də göstərməklə qeydiyyat edir və sənədləri kredit müfəttişinə göndərir.

2.3. İstehlak kreditlərinin ödənilməsi

Bərabər hissələrlə ödənilən kreditlə əsas borcun və faizlərin ödənilməsi qaydaları kredit verildiyi anda təyin edilir. Bu qaydaya əsasən müəyyən edilmiş vaxt fasilələri ilə əsas borcun bərabər hissələrlə ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Faizlərin ödənilməsi qaydalarından asılı olaraq bərabər hissələrlə ödənilən kreditin verilməsinin 3 üsulunu göstərmək olar.

Faizlərin əvvəlcədən ödənilməsi ilə kreditlər. Kreditin verilməsinin bu üsulunda razılaşdırılmış vaxt müddətinə (ya da bütün kredit müddəti) görə hesablanmış faizlərin məbləği kreditin verildiyi anda birdəfəlik ödənilir. bu halda bank gəlirlərini itirməkdən özünü sığortalamış olur.

Əsas borc məbləğindən ilkin ödənişlə verilən kreditlər. Kreditin verilməsi ilə eyni vaxtda əsas borcun verilməsi qaydası (məbləğ və borcun verilməsi dövrü) razılaşdırılır. Faizlərin ödənilməsi borcalanın istifadəsindən asılı olaraq əsas borc tam ödənildikdən sonra, lakin kredit müddətindən gec olmayaraq ödənilə bilər.

Əsas borcun və faiz borcunun bərabər hissələrlə ödənilməsi ilə verilən kreditlər. Bu halda əsas borcun və müvafiq faiz borcunun bərabər hissələrlə ödənilməsi nəzərdə tutulur (amortizasiyalı kredit).

Bərabər hissələrlə ödənilən kreditlərin verilmə texnologiyasından asılı olaraq 2 növünü göstərmək olar.

Möhlətli ödənişlə kredit – bu, orta müddətli kreditdir və fiziki şəxslərə, əsasən uzunmüddətli istifadə üçün əmtəələrin alınmasını, daşınmaz əmlak alqısını maliyyələşdirmək üçün, hüquqi şəxslərə isə dövrüyyə vəsaitlərinin artırılması və ya maliyyə dəstəyi üçün verilir.

Sövdələşmədən asılı olaraq bu kredit növünün iki tipini göstərmək olar.

1. «A» tipli sövdələşmədə bank kreditin bütün məbləğini ticarət şirkətinin vasitəçiliyi olmadan birbaşa borcalanın özünə verilir və o da öz növbəsində istədiyi şəkildə krediti sərf edir. Verilən kredit məbləği bütövlükdə bilavasitə banka qaytarılır. Bu üsul ölkəmizdə ən geniş yayılmış üsuldur. Bu üsul borcalana sərbəstlik verir və ticarət şirkətləri ilə iş üzrə əlavə xərclərlə narahatlıq yaratmır.
2. «B» tipli sövdələşmədə bank ticarətşirkəti ilə əməkdaşlıq şərti ilə kreditləşdirməni həyata keçirir. Fiziki şəxslər uzunmüddətli istifadə üçün əmtəələr aldıqda bu kredit tətbiq edilir, həm dəbu halda bank tərəfindən ticarət şirkətini kreditləşdirir və o da öz növbəsində kredit üzrə məsuliyyət daşıyır, lakin kredit üzrə ödənişləri möhlətli ödənişlə əmtəə almış müştəri həyata keçirir.

Avtokreditin obyektləri aşağıdakılar ola bilər:

1) bankın yerləşdiyi zonanın daxil olduğu bölgədə olan istənilən avtosalondan alınan nəqliyyat vasitələri:

a) müştəri alınmış əmtəənin dəyərinin birhissəsini ticarət şirkətinin hesabına köçürmək üçün banka ödəyir. Bu halda əmtəənin dəyəri əmtəənin satış qiyməti və kreditə görə bank faizləri əsasında müəyyən edilir.

b) ticarət şirkəti əmtəənin dəyərinin qalan hissəsinin ödənilməsi üzrə müqavilə bağlayaraq əmtəəni müştəriyə verir; müqavilədə ödənişin məbləği və müddəti göstərilir;

c) bank aldığı məbləği ticarət şirkətinin hesabına köçürmür və kreditin təminatı qismində saxlayır. Ticarət şirkətinin hesabına yalnız əmtəənin dəyərinin ödənilməmiş hissəsinə bərabər məbləğ köçürülür.

Kreditin verilməsi ilə eyni vaxtda müqavilə bağlanır və bu müqavilədə kreditləşdirmənin bütün razılaşdırılmış şərtləri göstərilir:

- müştəridən daxil olan ödənişləri verilmiş kreditin ödənilməsinə yönəltmək hüququ;
- kredit üzrə ticarət şirkətinin məsuliyyət daşması, yəni onun müştəri ödəniş aparmadıqda krediti faizlərlə birlikdə banka qaytarmaq öhdəliyi;
- müştəri ödənişləri müqavilədə razılaşdırılmış müddət və məbləğlərə müvafiq olaraq aparır;
- kreditin bütün məbləği ödənildikdən sonrabank müştəri tərəfindən ödənilmiş ilkin məbləği ticarət şirkətinin hesabına köçürür;
- müştəri tərəfindən öhdəliklər icra olunmadıqda ticarət şirkəti kredit məbləğini faizlərlə birlikdə banka qaytarır. Bu halda müştərinin ödədiyi ilk ödəniş də nəzərə alınır.

Kiçik kreditlər – bu, daimi gəlir mənbəyi olan (məsələn, əmək haqqı) müştərilərə və bu gəlirlərə uyğun olaraq verilən istehlak kreditləridir.

Kiçik kreditlərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, müvafiq bank siyasətinə uyğun olaraq əlavə təminat olmadan da bu kreditlərin verilməsi mümkündür:

- yerli və xaricdə istehsal olunan nəqliyyat vasitələri (buraxılış ili cari illə üst-üstə düşən, yaxud əvvəlki ilə uyğun olan «B» kateqoriyalı avtomobillər);
- buraxılış ilindən sonra 4 ildən çox olmayan müddətdə istismar olunmuş xaricdə istehsal olunan nəqliyyat vasitələri;
- nəqliyyat vasitələrində quraşdırılmış əlavə avadanlıqlar;
- alınmış nəqliyyat vasitəsinin zərərdən və qaçırılmaqdan sığorta müqaviləsi bağlanarkən ilkin sığorta ödənişi məbləği, əgər

borcalanın öz xüsusi vəsaitlərindən köçürdüüyü bu məbləğ alınmış nəqliyyat vasitəsinin dəyərinin 30 %-ni daha çox təşkil edirsə.

Kreditin müddəti:

- Kreditləşdirmə müddəti 1, 2, 3 ilə qədər ola bilər (borcalanın istəyindən asılı olaraq), əgər alınan nəqliyyat vasitəsinin dəyəri (nəqliyyat vasitəsində quraşdırılan əlavə avadanlıqlar da nəzərə alınmaqla) 15000 ABŞ dolları cavarındadırsa;
- Kredit müddəti – 1, 2, 3, 4, 5 ilə qədər (borcalanın seçiminə görə), əgər alınan nəqliyyat vasitəsinin dəyəri (nəqliyyat vasitəsində quraşdırılan əlavə avadanlıqlar da nəzərə alınmaqla) 15000 ABŞ dollarından yüksəkdirsə.

Kreditin minimal məbləği 3000, maksimal məbləği isə 60000 ABŞ dolları təşkil edir. Hər bir konkret borcalan üçün maksimal kredit məbləği müəyyən olunmuş metodikaya uyğun olaraq fərdi şəkildə təyin edilir.

Kreditlər üzrə vaxtı keçmiş borclar yarandıqda bank tərəfindən vaxtı keçmiş kredit borcuna görə ikiqat faiz dərəcəsi hesablanır.

Avtonəqliyyatalmaq məqsədilə kreditlərin verilməsi məsələsinə bank tərəfindən baxılması üçün banka aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır:

- 1) borcalanın pasportu;
- 2) onun həyat yoldaşının pasportu (əgər rəsmi nigah varsa);
- 3) əlavə olaraq aşağıdakı sənədlərdən birinin əsli:
 - sürücülük vəsiqəsi;
 - xarici pasport;
 - hərbi bilet;
 - VÖEN haqqında şəhadətnamə (vergi orqanlarında qeydiyyat qərarı);
 - icbari tibbi sığorta haqqında şəhadətnamə;

- Dövlət Pensiya Fondunun sığorta şəhadətnaməsi.

4) borcalanın gəlirini təsdiq edən sənəd

- fiziki şəxslərin nağd gəlirlərini təsdiq edən (son 6 ay ərzində gəlirlər haqqında məlumatı əks etdirən) forma 2 arayışı. Əgər borcalanın real gəlirlərini əks etdirən bu sənədi təqdim edə bilmirsə, onda aşağıdakı göstərilən sənədlər təqdim edilə bilər:

- əmək kitabçasının müəssisənin kadrlar şöbəsinin məsul işçisi (müəssisədə kadrlar şöbəsi olmadıqda müəssisə rəhbəri / baş mühasib) tərəfindən təsdiq edilmiş surəti və aşağıdakı sənədlərdən biri:

- son 6 ay ərzində aylıq gəlirlər barədə adi arayış;

- borcalanın son 6 ay ərzində əmək haqlarının daxil olduğu və bank tərəfindən təsdiq olunmuş bank hesabından çıxarış.

Kredit almaq üçün müştəri aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1) yaş həddi 22-dən aşağı, kredit müddəti bitənə qədər kişilər üçün 60-dan yuxarı, qadınlar üçün isə 55-dən yuxarı olmamalıdır;

2) müştərinin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı bankın yerləşdiyi zonanın ərazisinə daxil olmalıdır;

3) müştərinin iş yeri bankın yerləşdiyi zonanın ərazisinə daxil olmalıdır;

4) müştərinin hal-hazırkı iş yerində stajı 6 aydan az olmamalıdır.

Kreditin rəsmiləşdirilməsi prosesində müştəri nə etməlidir. Kredit rəsmiləşdirilməzdən öncə müştəri banka müraciət edərkən:

- əgər rəsmi nigahdadırsa, ona kredit müqaviləsi üzrə zəmin olacaq həyat yoldaşını özü ilə gətirməlidir. Həm müştəri, həm də onun yoldaşı AR vətəndaşının pasportlarını təqdim etməlidirlər;

- avtosalonda, sığorta şirkətində və yuxarıda göstərilən bütün sənədləri bankın işçilərinə təqdim etməlidir;

- müştəri bankın komisyon haqlarını və hesablaşmalar üzrə zəruri olan öz xüsusi vəsaitlərini bankdakı hesabına köçürməlidir.

Aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir:

- 1) ilkin ödənişə alqı-satqı müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq müştəri tərəfindən avtosalona ödənilən bütün məbləğlər daxildir;
- 2) əgər vəsaitlər xarici valyutada ödənersə, bu zaman bankın məzənnəsi üzrə manata konversiya edilməlidir.

Bank işçisindən aşağıda göstərilən və bank tərəfindən təsdiq edilmiş sənədlər alınmalıdır:

- 1) kredit müqaviləsinin müştəriyə çatan nümunəsi;
- 2) girov müqaviləsinin müştəriyə çatan nümunəsi;
- 3) bankın ödəniş barədə qeydi ilə avtosalona ünvanlanan ödəniş tapşırığının surəti;
- 4) bankın ödəniş barədə qeydi ilə sığorta şirkətinə ünvanlanan ödəniş tapşırığının surəti (əgər sığorta mükafatı kredit vəsaitlərindən ödənilərsə).

Əgər müştəri rəsmi nigahdadırsa və onun həyat yoldaşı kredit müqaviləsi üzrə zamındırsa, onda bank işçisi ona zəminlik müqaviləsinin bank tərəfindən təsdiq edilmiş surətini verməlidir.

Kredit rəsmiləşdirildikdən sonra kredit vəsaitləri nağdsız formada avtosalonun və sığorta şirkətinin (əgər sığorta haqları kredit vəsaitlərindən ödənilərsə) hesablaşma hesabına köçürülür.

Müşəti:

- 1) avtosalonun hesablaşma hesabına vəsaitlər daxil olduqdan sonra avtosalondan avtomobili almalıdır;

- 2) nəqliyyat vasitəsinin pasportunun əsli (mütləq yoxlanılmalıdır ki, avtomobilin pasportunun (NVP) əslindəki təsviri kreditin rəsmiləşdirilməsi mərhələsində müştəri tərəfindən təqdim olunan NVP-nun surətindəki təsviri ilə tam uyğunluq olsun)
- 3) avtomobili qeydiyyatla salmaq, nəqliyyat vasitəsinin girov müqaviləsi bağlandıqdan sonra 10 iş günü ərzində NVP kredit tam ödənilənə qədər banka saxlanmaq üçün verilir, belə ki, avtomobil kredit üzrə girov qismində çıxış edir.

Kreditin ödənilməsi:

1. Kreditin ödənilməsi üzrə aylıq ödənişlər ödəniş dövrləri ərzində müntəzəm həyata keçirilməlidir. İlk ödəniş dövrü kredit müqaviləsinin rəsmiləşdirildiyi tarixdən sonrakı bir aylıq müddətdir. Növbəti ödəniş dövrləri əvvəlki ödəniş dövrünün bitdiyi tarixdən sonrakı 1 aylıq müddətdir.
2. Ödənişlərin məbləği. Aylıq ödənişin məbləği minimal ödəniş (əsas borcun ödənilməsi üzrə) və hesablanmış faizlərin məbləğindən ibarətdir.

Minimal ödənişin miqdarı kredit müqaviləsində göstərilir və kreditin kredit müddətinə bölünmüş kredit məbləğlərinin cəmindən ibarətdir. Hər bir ödəniş dövrü üçün banka ödəniləcək və hesablanmış faizlər məbləğini müştəri növbəti minimal ödəniş üçün bankın ofisinə müraciət etdiyi zaman bank işçisindən öyrənə bilər.

3. Növbəti aylıq ödəniş üzrə vəsaitlərin hesaba köçürülməsi qaydası. Kredit müqaviləsinə görə öhdəliklərin icrası üzrə pul vəsaitlərinin hesaba köçürülməsi aşağıda göstərilən üsullardan hər hansı biri ilə həyata keçirilə bilər:

- pul vəsaitlərinin müştərinin kredit valyutasında və ya manatla açılmış cari bank hesabına köçürülməsi;
- müştərinin bankda açılmış hər hansı hesabdən nağdsız köçürmə ilə, o cümlədən müntəzəm köçürmələr üçün tapşırıqdan istifadə etməklə;
- başqa bankdan nağdsız köçürmə ilə.

Bununla yanaşı, müştəri işlədiyi müəssisənin mühasibatlığına onun əmək haqqından kreditin ödənilməsi üçün zəruri olan məbləğin müştərinin manatla açılmış cari bank hesabına müntəzəm köçürülməsi barədə tapşırıq verə bilər.

4. Növbəti aylıq ödənişlərin aparılması üçün müştərinin hesablarından vəsaitlərin bank tərəfindən silinməsi qaydası.

Müştərinin kredit müqaviləsində göstərilən hesabdən vəsaitlərin minimal ödəniş və hesablanmış faizlər də daxil olmaqla növbəti aylıq kredit ödənişi üçün silinməsi aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

- əgər müştəri ödənişin köçürülməsi haqqında banka yazılı məlumat (kredit müqaviləsinin nömrəsi, ödəniş məbləği və tarixi göstərməklə) vermişsə, vəsaitlərin müştəri tərəfindən banka ödəniləcəyi ödəniş dövrü ərzində hesablardan silinir;

- əgər müştəri banka ödənişin aparılması barədə yazılı məlumat verməmişsə, onda vəsaitlər ödəniş dövrünün sonuncu günü müştərinin hesablarından kreditin ödənişi üçün silinir.

Müştərinin kredit valyutasında açılmış bank hesabında vəsaitlər çatışmadığı halda kredit müqaviləsinin şərtlərinə əsasən bank müştərinin digər banklardakı hesablardan ödəniş dövrünün sonuncu günü vəsaitləri silə bilər.

5. Ödəniş vaxtının ötürülməsinin nəticələri.

Növbəti ödəniş vaxtı keçmiş olarsa, müştəri:

- kredit müqaviləsi üzrə vaxtı keçmiş borc məbləğinə (əsas borc) bank tərəfindən hesablanmış ikiqatfaiz dərəcələrini ödəməlidir;

- həmçinin faiz və digər ödənişlər üzrə vaxtı keçmiş borc məbləğinin (kredit üzrə vaxtı keçmiş əsas borc istisna olmaqla) hər bir ötmüş gün üçün 0,1 % həcmində gərimə ödəməlidir.

Müştəri kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsində bank kreditin vaxtından əvvəl qaytarılmasını tələb etmək hüququna malikdir. Həmçinin müqavilənin şərtlərinə əsasən müştəri kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə bank cəriməni girov obyektinə (avtomobil) yönəltmək hüququna malikdir.

Kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsi.

Müştərinin arzusundan asılı olaraq kredit üzrə borc istənilən vaxt vaxtından əvvəl ödənilə bilər.

Kredit üzrə borcun bir hissəsini vaxtından əvvəl ödəmək üçün müştəri əsas borcun bir hissəsinin vaxtından əvvəl ödənilməsi barədə banka məbləği və tarixi göstərməklə yazılı formada məlumat verməlidir və müvafiq məbləği özünün bank hesabına köçürməlidir.

Müştəri əsas borcun bir hissəsinin vaxtından ödənilməsini həyata keçirdiyi halda o, ödəniş dövrü ərzində əsas borcun ödənilməsi üçün ödəniş məbləğini köçürməyə bilər, belə ki, minimal ödəniş məbləği əvvəlcədən edilmiş ödənişlər hesabına ödənilmiş olur. Bu halda əvvəlcədən ödənişlərlə minimal ödəniş örtüldüyü dövrlər ərzində faizlərin ödənilməsi əsas borcun ödənilməsi üzrə kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə həyata keçirilir. Bununla yanaşı, müştərinin kredit ödənişləri üçün təyin edilmiş bank hesabına vəsaitlər daxil olduqca bank bu vəsaitləri kredit

müqaviləsində nəzərdə tutulmuş məbləğlərdə əsas borcun və faizlərin ödənilməsinə silə bilər.

Müştəri cari borcu tam və vaxtından əvvəl ödəmək üçün əsas borcun və bank tərəfindən ödəniş tarixinə hesablanmış faizlərin tam və vaxtından əvvəl qaytarılması barədə məbləğ və ödəniş tarixi də göstərilməklə yazılı məlumat verməlidir və özünün bank hesabına müvafiq məbləği köçürməlidir.

Sığortalanmış girov predmeti üzrə müştərinin bankda açılmış hesabına daxil olan sığorta ödəmələri kredit və faizlərə görə ödəniş müddətinin çatıb-çatmamsından asılı olmayaraq bank tərəfindən müştərinin kredit müqaviləsi üzrə mövcud olan öhdəliklərinin ödənilməsinə yönəldilir. Sığorta ödəmələri hesabına kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklər tam ödənilmədikdə kreditin sonrakı ödənişi müştəri tərəfindən vaxtından əvvəl ödəniş şərtlərinin cari rejimində, növbəti ödənişlərin möhlətliyinin qeyri-mümkünlüyü əsasında həyata keçirilir.

FƏSİL 3. İSTEHLAK KREDİTLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Əhaliyə ipoteka kreditlərinin inkişaf perspektivləri

İpoteka krediti – daşınmaz əmlakın girovu ilə mənzilin alınmasına və ya tikintisinə, eləcə də mənzil tikintisi üçün torpaq sahəsinin alınmasına verilən uzunmüddətli kreditlərdir.

Girov institutunun tarixi inkişaf prosesində ipoteka onun üçüncü, daha mükəmməl formasını və torpaq krediti və iqtisadi güzəranın zəruri tələblərinə cavab formasını təmsil edir. «İpoteka» sözü yunan mənşəlidir və miladdan öncə VI əsrin əvvəllərində Solon tərəfindən ilk dəfə daxil edilmişdir. O vaxta qədər Afinada öhdəliklər borclunun şəxsiyyəti ilə təmin edilirdi və yerinə yetirilmədikdə kölə olmaq təhlükəsi ilə üzləşirdi. Şəxsi məsuliyyəti əmlak məsələsinə çevirmək üçün Solon belə bir vasitə düşündü: kreditor borclunun adına dirək qoyurdu və onun üzərində bu əmlakın məlum məbləğin təminatı yazısı asırlı. Bu dirək ipoteka adlanırdı: məcazi mənada bu söz girovu göstərmək üçün istifadə olunurdu. İpotek əmlakın başqasına keçməsinə mane olmurdu, belə ki, təminat şəxsiyyətdən deyil, əmlakdan ibarət idi. Romalılarda ipoteka hüququ kreditora tam təminat vermirdi, çünki iki zəruri keyfiyyətdən – sənətdən və aşkarlıqdan məhrum idi. Romalılarda ipoteka anlayışı süni şəkildə genişləndirilmişdi, belə ki, borclunun bütün mülkiyyətinə ipoteka qoymaq mümkün idi, bu isə kreditorları möhkəm təminatdan məhrum edirdi, möhkəm təminat üçün isə ipotekanın tam mülkiyyətə deyil, məlum və müəyyən əmlaka qoyulması zəruri idi. Bundan başqa, Roma hüququna görə bəzi tələblər qeyd-şərtsiz olaraq imtiyazlı hesab edilirdi: bəzi şəxslərə onların borcluya olan xüsusi

münavibətinə və ya tələbin məxsusi xüsusiyyətinə görə Roma qanunlarına görə müqavilədən asılı olmayaraq ipoteka hüququ verilirdi; bu gizli, yaxud da səssiz qanuni ipoteka idi. Kredit müqaviləsinin əmlakına ipoteka müqaviləsi bağlanarkən bu əmlakın onun ipoteka hüququna rəqib olan və hətta, üstün olan hər hansı bir səssiz tələbin təminatı olmadığından əmin deyildi. Resepsiya yolu ilə ipoteka Qərbi avropa qanunvericiliyinə daxil oldu. Almaniyada ipoteka XIV əsrdə (o vaxta qədər borclara görə şəxsi məsuliyyət prinsipləri hökmran idi), Fransada XVI əsrin sonlarında meydana gəldi. Fransada səssiz ipoteka saxlanılır. Ən yeni Avropa qanunçuluğuna ipoteka iki əsas cəhəti ilə daxil olmuşdur:

- 1) yalnız daşınmaz əmlaka tətbiq edilir;
- 2) girov qoyulmuş mülkiyyətin satışı kreditor tərəfindən deyil, məhkəmə vasitəsilə həyata keçirilir.

İpoteka kreditor üçün borclunun əmlakını öz mülkiyyətinə almadan və kreditorla rəqabətə məruz qalmadan ən etibarlı təminat vasitəsi rolunu oynayır.

İpoteka predmeti ola bilər:

- 1) tikinti üçün yararlı olan və borclunun mülkiyyəti olan torpaq sahəsi;
- 2) hazır tikili yaxud da tamamlanmamış tikinti;
- 3) digər mülkiyyət və mülkiyyət hüquqları.

İpoteka kreditləşdirilməsinin obyektləri ola bilər:

1. torpaq sahələri;
2. yaşayış yerləri – mənzil, evlər, bağ evləri, koteclər;
3. ofis binaları, ticarət mərkəzləri, mağazalar və digər kommersiya fəaliyyəti obyektləri;

4. istehsal binaları: anbarlar, istehsal tikililəri, energetika obyektləri və s.

Bizim ölkədə obyektləri yaşayış evləri olanlar ipoteka kreditləri daha çox yayılmışdır. Bu günkü gündə banklar qanunvericiliyə uyğun olaraq mənzil kreditinin 3 növünü təklif edirlər:

- 1) torpaq krediti – qısa və orta müddətli kreditdir və hüquqi və fiziki şəxslərə torpaq sahəsinin alınması və gələcəkdə mənzil tikinti işlərinin aparılması üçün verilir;
- 2) tikinti krediti – tikinti işlərini maliyyələşdirmək üçün fiziki və hüquqi şəxslərə verilən qısamüddətli kreditdir;
- 3) mənzil krediti – yaşayış yerlərinin alınması üçün fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən istifadə edilən uzunmüddətli kreditdir.

İpoteka kreditinin müsbət cəhətləri:

- ipoteka kreditləri uzun müddətə 27 ilə qədər müddətə verilir;
- alınan əmlak müştərinin mülkiyyəti kimi rəsmiləşdirilir, əmlakın haqqı isə müştəri tərəfindən uzun illər ərzində ödənilir;
- ipoteka lazım olan məbləği uzun illər ərzində yığmamağa, mənzil problemini bu günkü gündə həll etməyə imkan verir;
- kredit üzrə aylıq ödənişlər icarəyə götürülmüş mənzilin aylıq icarə haqqına uyğundur.

Mənzillərin qiyməti daim artır, buna görə də mənzilin ipoteka ilə alınması uzunmüddətli sərfəli vəsait qoyuluşudur (5-6 il bundan əvvəl ipoteka ilə alınmış mənzillərin qiyməti hal-hazırda o dövrlə müqayisədə 1,5-2 dəfə artmışdır).

1. İpoteka (yəni daşınmaz əmlakın girovu) girova aid edilir və girov predmeti onu girov qoyanda qalır.

2. Borcludan bank-kreditora mülkiyyətin müvəqqəti ötürülməsi hüququnu təsdiqləyən və kreditin təminatı qismində qəbul edilən sənəd girov müqaviləsi adlanır
3. Girovu qoyan şəxs fiziki olaraq girov predmetinə malik olur, lakin mülkiyyət hüququ ipoteka krediti ödənilənə qədər banka məxsus olur.
4. Girov müqaviləsi mütləq dövlət qeydiyyatından keçirilməlidir
5. Bank həm sənədlər üzrə, həm də faktiki olaraq girov əmlakının vəziyyəti və saxlanması şəraitini yoxlamaq hüququna malikdir
6. Əvvəlki girov müqavilələri ilə əmlakın dəyəri tam bitməmişsə, əlavə kredit almaqla həmin əmlak təkrar girov qoyula bilər
7. İpoteka kreditinin məbləği torpağın, tikinti və ya yaşayış evlərinin alınma dəyərinin 70 %-dən yüksək olmur.
8. Tikinti kreditlərinin verilməsi layihə-smeta sənədlərində nəzərdə tutulmuş məbləğ çərçivəsində və kredit xəttinin açılması yolu ilə həyata keçirilir.

İpoteka kreditləşdirilməsinin inkişafının əsas problemləri. İpoteka kreditləşdirilməsində resursların cəlb edilməsi ilə onların yerləşdirilməsi arasında müddət fərqi: əmanətçilərə üçün əmanətlərin qoyuluşlarının maksimum müddəti birildən çox deyil, lakin ipoteka krediti götürən borclular 3 ildən az olmayan müddətə üstünlük verirlər ki, buna görə də banklar İpoteka kreditləşdirilməsi üçün zəruri olan resurslara malik olurlar.

Banklar ipoteka kreditlərini 21 yaşdan 60 yaşa qədər iş qabiliyyətli və sonuncu iş yerində 3-6 aydan az olmayan iş stajına və stabil gəlirə malik olan vətəndaşlara verir.

Verilən kreditin məbləği barədə qərarı bank qəbul edir.

Kredit almaq üçün vətəndaş onun ödəmə qabiliyyətini təsdiq edən sənədlər paketini banka təqdim etməlidir. Bank borcalanlardan təhsil, iş stajı,

ailə tərkibi, gəlirlər və xərclər barədə məlumatları təqdim etməyi xahiş edir.

Ailənin məcmu gəlirini təyin etmək üçün bank ailənin digər üzvlərinin gəlirlərini də nəzərə ala bilər. Bank kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edərsə, müştəri şirkətin əməkdaşı ilə birgə alınacaq mənzili seçə bilər.

Bir qayda olaraq hər bir ipoteka kreditləşdirilməsi proqramında sığorta polislərinin rəsmiləşdirilməsi tələb olunur:

- 1) alınan mənzilin, yaxud yaşayış evinin sığortası;
- 2) bu yaşayış evi üzrə mülkiyyət hüququnun sığortası;
- 3) borcalanın həyatının və iş qabiliyyətinin sığortalanması. Müvafiq xidmətlər bankların və şirkətlərin tərəfdaşları olan sığorta şirkətləri tərəfindən göstərilir.

Yaşayış evinin qiymətləndirilməsi banklar tərəfindən akkreditə olunmuş lisenziyası olan qiymətləndirmə şirkətləri tərəfindən aparılır.

Qiymətləndirmə şirkətinin mütəxəssisləri evin qiymətləndirilməsini aparır və bu, onun bazar qiymətlərinə müvafiq olur.

Kredit bərabər ödənişlərlə aybaay ödənilir. Kreditüzrə faizlərin ödənilməsi aylıq həyata keçirilir. Kreditin ödənilməsi üzrə aylıq ödənişlər müştərinin aylıq gəlirinin (bütün məcmu ödənişlər və vergilər çıxıldıqdan sonra) 35-60 %-dən (bankdan asılı olaraq) yüksək olmamalıdır. Bəzi banklarda kreditin verildiyi gündən etibarən 3-12 ay müddətdə kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsi üzrə moratorium mövcuddur. Əgər müştərinin əlavə vəsaitləri yaranarsa, o, bu vəsaitləri moratorium müddəti bitdikdən sonra kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsinə yönəldə bilər.

3.2. Müasir dövrdə istehlak kreditinin perspektivləri

İstehlak krediti son istehlakın kreditləşdirilməsi üzrə kreditorla kredit alan arasında iqtisadi münasibətləri əks etdirir. Bu kredit əhaliyə istehlak ehtiyaclarının ödənilməsinə verilir və sövdələşmə iştirakçılarının tərkibinə, obyektlərinə, verilmə şərtlərinə, faizlərin həcminə və digər şərtlərinə görə istehsal məqsədləri üçün müəssisələrə verilən digər kreditlərdən fərqlənir. Kredit əhaliyə müəyyən nemətləri (əmtəə, xidmət) əldə etməsinə yardım edir, hansı ki, yalnız gələcəkdə - lazımi əmtəə-material qiymətlilərinin və ya xidmətlərin əldə edilməsi üçün zəruri olan pul vəsaiti yığıldıqdan sonra mümkün ola bilər.

Əhaliyə istehlak kreditlərinin verilməsi bir tərəfdən onun cari ödəmə qabiliyyətli tələblərini artırır, həyat səviyyəsini yüksəldir, digər tərəfdən isə əmtəə və xidmətlər ehtiyatının satışını sürətləndirir ki, bununla da əmtəə istehsalçılarının kapital artımına şərait yaratmış olur.

Kreditin ödəniş vaxtının uzadılması əhaliyə ödəniş üçün pulu tədriclə toplamağa imkan yaradır. İstehlak kreditinin ödənilməsi prosesində əhalinin ödəmə qabiliyyətli tələbi müvafiq məbləğ həcmində azaldır və bu əmtəə dövriyyəsinin, pullu xidmətlərin strukturunun və həcmnin əhalinin gəlir və xərclər dinamikasının, tədavüldəki pul kütləsinin əyin edilməsində nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, kreditlərin həcmi əhalinin alıcılıq fondunun formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır və əmtəə fondu və xidmətlərin həcminə və strukturuna uyğun olmalıdır.

Kredit münasibətlərinin subyektləri kredit alanlar – fiziki şəxslər və kreditorlar – banklar, qeyri-bank təşkilatları (lombardlar, qarşılıqlı yardım kassaları, kredit kooperativləri, icarə məntəqələri), müəssisə və

təşkilatlardır. Bankla əhali arasında vasitəçi, məsələn, ticarət təşkilatı ola bilər.

İstehlak krediti kreditor üçün mühümdür:

- cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində onun imicini artırır;
- kredit alanların geniş diapazona malik olmasına, verilən məbləğlərin kreditor üçün çox da böyük olmamasına və borcun qaytarılması üçün dəqiq təyin olunmuş girova malik olmasına görə risklərin çox da böyük olmur;
- kredit müqavilələrinin bağlanması çox vaxt kredit alanın digər xidmətlərdən, xüsusən də bank xidmətlərindən istifadə etməsinə də səbəb olur.

İstehlak kreditləri digər kredit formaları ilə müqayisədə dövlət tərəfindən daha diqqətlə tənzimlənir, belə ki, bu kredit əhalinin ehtiyacları, onun həyat səviyyəsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Tənzimləmə faiz dərəcələrinin, kredit müddətlərinin müəyyən edilməsində, sosial ədalət və bu kreditin bütün əhali təbəqələri üçün əlçatan olması prinsiplərinə riayət olunmasında özünü göstərə bilər.

Əsas kreditləşdirmə obyektləri əhalinin cari ehtiyaclarının ödənilməsi ilə bağlı xərclər, eləcə də daşınmaz əmlakın tikintisinə və saxlanılmasına çəkilən kapital xarakterli xərclərdir.

İstehlak kreditləri verilərkən kredit alan və kredito rarasında müqavilə (razılaşma) bağlanır və bütün şərtlər dəqiq göstərilir: kredit obyekti, onun məbləği, müddəti, faizlər, ödəniş zəmanəti, tərəflərin məsuliyyəti və s.

Kredit alan tərəfindən kreditin qaytarılmasının zəmanəti qismində borcalanın əmək haqqı və digər gəlirləri, kredithesabına alınan əmlak da daxil olmaqla əmlak girovu; sığorta polisləri, əmanət qoyuluşunun girovu;

üçüncü şəxslərin zəmanəti, zəminliyi; ər-arvadın birgə öhdəlikləri və s. çıxış edə bilər.

Müştərinin təqdim etdiyi informasiyaya əsasən kreditorlar (banklar) onun sərəncamında olan sərbəst gəlirlərin həcmi hesablamaya öorcludurlar. Bunun üçün bank işçiləri müxtəlif say tərkibinə malik ailələrin büdcəsi, qiymətlər, inflyasiya və s. barədə orta göstəricilərdən istifadə edirlər və alınmış məlumatların konkret kreditin alınması ilə sövdələşmədə təhlükəsizlik dərəcəsi yoxlayırlar.

İstehlak kreditlərinin alınması üçün kredit müqaviləsinin hazırlanması və bağlanmasında kreditor və kredit alan tərəfindən qəbul edilən qərarların ardıcılığı aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 3.1.

İstehlak kreditinin alınması barədə müqavilənin bağlanması

Kredit alan	Kreditor (bank)
1-ci mərhələ	
Kredit haqqında sorğu (bir qayda olaraq nizamnamədə nəzərdə tutulan formada)	Lazimi sənədləri təqdim etmək təklifi
2-ci mərhələ	
Özü, məşğuliyyəti və gəlirləri haqqında lazimi sənədlərin hazırlanması	Təqdim edilmiş sənədlərin müxtəlif üsullarla yoxlanılması, öədmə qabiliyyətinin təyin edilməsi
3-cü mərhələ	
Kreditin qaytarılması üzrə zəmanətin təqdim olunması (əmlakın, əmanətin girovu, zəminlik və s.)	Verilmiş zəmanətlərin etibarlılığının yoxlanılması
4-cü mərhələ	
Kreditin ödənilməsi planının hazırlanması	Kreditin ödənilməsi cədvəlinin və onun mənbələrinin mümkünlüyünün müəyyən edilməsi
5-ci mərhələ	
Kredit müqaviləsinin şərtlərinin qiymətləndirilməsi	Kredit müqaviləsinin şərtləri üzrə təkliflər (kreditin məbləği, müddəti, kreditə görə faizlər üzrə və s.)
6-cı mərhələ	
Kredit müqaviləsinin bağlanması	

Praktikada istehlak kreditlərinin sayı kifayət qədər çoxdur, lakin onları qruplar üzrə təsnifləşdirmək olar. İstehlak kreditlərinin müəyyən əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməsi:

- 1) məqsədli xarakterinə görə;
- 2) kredit münasibətlərinin subyektlərinə (bank və ya qeyri-bank kreditləri);
- 3) borc vəsaitlərinin verilməsinin təşkili üsuluna görə (təşkil edilmiş və təşkil edilməmiş, birbaşa və dolaylı kreditlər);
- 4) verilmə formalarına görə (əmtəə və pul kreditləri);
- 5) istehlak əmtəələrinin və xidmətlərin dəyərinin kreditlə ödənilməsi dərəcələrinə görə (tam dəyərinə yaxud qismən dəyərinə görə kreditlər);
- 6) kreditin ödənilmə üsullarına görə (tədriclə ödənilən yaxud birdəfəlik ödənilən kreditlər);
- 7) verilmə müddətinə görə (qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər).

Məqsədli təyinatına görə istehlak kreditlərinin aşağıdakı növləri vardır:

- investisiya kreditləri;
- xüsusi əmtəələrin alınması və xidmətlərin ödənilməsi üçün;
- şəxsi təsərrüfatların inkişafı üçün kreditlər;
- ayrı-ayrı sosial qruplara məqsədli kreditlər;
- qeyri-məqsədli istehlak ehtiyaclarının ödənilməsinə görə;
- çek kreditləri;
- bank kredit kartları ilə kreditlər və s.

İnvestisiya kreditlərinə tikintiyə, tikintinin başa çatdırılmasına və fərdi yaşayış evlərinin və mənzillərinin, bağ evlərinin alınmasına; bağ sahələrinin yaxşılaşdırılmasına; fərdi yaşayış və bağ evlərinin əsaslı təmirinə

və rekonstruksiyasına; qarajların alınması və təmirinə; həyətyanı tikintilərə və təmirinə, kiçik mexanizasiya vasitələrinə verilən kreditlər aiddir. Bu kreditlər 5-10-15 il müddətə verilir.

Kreditin həcmi tikintinin smeta dəyərindən, layihə dəyərindən asılıdır və onun 70-75 %-dən yüksək olmur.

Mənzil probleminin gərginliyindən (vəziyyətindən) asılı olaraq bu problemin həll yollarından biri kimi fərdi mənzil tikintisinə verilən kreditlərin həcmi və tətbiq dairəsi genişlənməkdədir.

Bank kreditlərinin xüsusi bir qrupu da cari (təxirəsalınmaz) ehtiyaclara verilən kreditlərdir: əmtələrin alınmasına; uşaqların və yaşlıların müalicəsinə, sağlamlığının və istirahətinin təşkilinə; təhsil xərclərinə; təntənəli tədbirlərin (toy, yubileylər) və s. keçirilməsinə verilən kreditlər. Bu kreditlər adətən, qısamüddətli olur: 3 aydan 2-3 ilə qədər.

Şəxsi təsərrüfatların inkişafına kreditlər kənd təsərrüfatı texnikasının, nəqliyyat vasitələrinin, yaşlı və cavan mal-qarının, yemin; əkin materiallarının, meyvə ağaclarının, gübrələrin alınmasına verilir (müddəti 2-5 ildir).

NƏTİCƏ

İstehlak kreditlərinin geniş inkişaf etməsinə baxmayaraq AR-da bu gündü gündə əhaliyə istehlak kreditlərinin verilməsini ləngidən amillər mövcuddur. Onlara aşağıdakılar aiddir:

- bank passivlərinin qısamüddətli struktura malik olması əhalinin uzunmüddətli kreditləşməsinə tam şəkildə inkişaf etdirməyə imkan vermir;

- potensial borcalanların – fiziki şəxslərin «boz» və «qara» gəlirlərini olması ilə bağlı borcalanların kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində yaranan çətinliklər. Bu, bir tərəfdən banklara potensial müştərilərin real maliyyə vəziyyəti barədə tam əminliklə fikir yürütməyə, digər tərəfdən isə fiziki şəxslərin özlərinə də real maliyyə vəziyyətinin sənədlər təsdiqinin qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədar öz ehtiyaclarını tam şəkildə ödəmək üçün istehlak kreditlərindən istifadə etməyə imkan vermir.

- banklar tərəfindən yüksək faiz dərəcələrinin tətbiqi (yüksək inflyasiya və kreditriski ilə əlaqədar) orta gəlirli potensial müştərilərə istehlak kreditlərindən istifadə edilməsini əlverişsiz edir.

İstehlak kreditləri praktikasının genişlənməsinə aşağıdakı amillər kömək edə bilər:

- istehlak kreditləri haqqında qanunun qəbul edilməsi;
- məişət texnikasının genimiqyaslı satış şəbəkəsinin yaradılması;
- xarici avtomobil şirkətləri tərəfindən öz banklarının yaradılması;
- kommersiya banklarının cəlb etdikləri vəsaitlərin artırılması;
- əhalinin real gəlirlərinin gələcəkdə artırılması, qiymətli kağızlar bazarında əhalinin iştirak payının artırılması;
- vətəndaşlara ünvanlı mənzil subsidiyalarının verilməsi;

- əhali üçün yeni kredit məhsullarının yaradılması (İnternet vasitəsilə əmtəələrin möhlətlə alınmasına kreditlər; bankın müsbət kredit tarixçəsi olan müştərilərinin təxirəsalınmaz ehtiyaclarına kreditlər);

- kommersiya banklarında müştərilərə sutka boyu xidmət göstərən, o cümlədən hesabların idarə olunması da daxil olmaqla geniş spektrə malik pərakəndə xidmətlər göstərən əlavə ofislərin açılması;

- mənzil sferasına büdcədən kənar vəsaitlərin cəlb edilməsinə imkan yaradan dövlət zəmanətlərinin verilməsi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *Афонина С. В.* Электронные деньги. — СПб., Питер, 2000.
2. *Ахтамова Г. А.* Управление рисками в сфере услуг. Монография. — М: Палеотип, 2004.
3. *Балабанов И. Т.* и др. Деньги и финансовые институты. — СПб.: Питер, 2000.
4. *Балабанов И. Т.* Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1999.
5. *Балабанов И. Т.* Основы финансового менеджмента. Учеб. пособие. — 3-е изд., перераб. — М.: Финансы и статистика, 2000.
6. Банки и банковское дело/Под ред. И. Т. Балабанова. — СПб.: Питер, 2000.
7. Банковское дело: Учебник/Под ред. Л. П. Кроливецкой, Г. Н. Белоглазовой. 5-е изд., перераб. и доп. — М: Финансы и статистика, 2000.
8. Банковское дело: Учебник/Под ред. О. И. Лаврушина. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2000.
9. *Белоус А. П.* Лизинг: мировой опыт, уроки для истории / Институт мировой экономики и международных отношений. — М., 2000.
10. *Бердникова Т. Б.* Рынок ценных бумаг и биржевое дело: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2002.
11. *Боровкова В. А.* Рынок ценных бумаг. — СПб.: Питер, 2006.
12. *Боровкова В. А., Мурашова С. В.* Основы теории финансов и кредита. - СПб.: Питер, 2004.
13. *Боровкова В. А., Мурашова С. В., Мокин В. Я., Боровкова В. А.* Финансы и кредит. — СПб.: «Бизнес-пресса», 2006.
14. *Бубнов В. А.* Использование лизинга как финансового инструмента на уровне муниципального образования. — Иркутск, 1999.

РЕЗЮМЕ**магистерской диссертации Э.И.Гахрамановой по теме
«Организация потребительского кредита и
перспективы развития»**

Особую актуальность в современных условиях приобретают вопросы и перспективы банковского обслуживания населения, их практическая реализация. Осуществление различных преобразований возможно лишь на основе изучения осмысления практики функционирования банков и внедрения наиболее прогрессивных, рациональных форм и методов работы с юридическими и физическими лицами.

Развитие финансовых рынков-денежного и фондового невозможно без совершенствования двух взаимосвязанных процессов: аккумуляции сбережений и инвестирования средств. Денежные сбережения населения – это разность между доходами и расходами, хранимая в банках или на руках: инвестиции – вложения средств на долгие сроки с целью получения дополнительного дохода.

Специалистам известно, что рынок банковских услуг для юридических лиц поделен между банками, и в настоящее время между ними происходит конкуренция за привлечение вкладчиков. Конкуренция представляет собой соперничество рыночных субъектов, в ходе которого они стремятся обеспечить себе прочное положение на рынке средств производства, предметов потребления, рынка труда и на рынке банковских операций и услуг.

S U M M A R Y

Of particular relevance in today's conditions become issues and the prospects for banking services, their practical implementation.

The various transformations possible on the basis of the learning rational forms and methods of working with corporations and individuals.

The development of financial markets, monetary and stock can not be without improvement of two interrelated processes: accumulation of savings and investment.

Cash savings - the difference between income and expenditures, stored in banks or on hand; investments - investments for long periods in order to obtain additional income.

We know that the market of banking services for businesses for legal entities is divided between the banks, and is currently between them is the competition for attracting investors. Competition is a rivalry between market subjects, and they seek to secure a foothold in the market of the means of production, commodities, labor market and the market of banking operators, services.

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti «Magistr Mərkəzi»nin
Maliyyə-kredit ixtisası üzrə magistri Elvin Polad oğlu
Zalovun «İstehlak krediti, onun təşkili və inkişaf
perspektivləri» mövzusunda magistr dissertasiyası işinin*

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyması, iqtisadiyyatda keçid dövrünün başa çatması, əhalinin həyat səviyyəsinin daim yüksəlməsi, orta təbəqənin sıralarının genişlənməsi, ümumi iqtisadi strategiya ilə yanaşı bank müəssisələrinin əhaliyə verdikləri istehlak kreditlərinin həcmindən də çox asılıdır.

Dissertasiyanın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının resursları, bu resurslardan kreditlərə yönəldilən vəsaitlər təşkil edir. Tədqiqatın obyektı qismində isə kredit müəssisələrinin, xüsusilə də bankların əhaliyə verdikləri istehlak kreditləri çıxış edirlər.

Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi bank müəssisələrinin kredit resursları, bu resurslardan əhaliyə veriləcək istehlak kreditlərinin xüsusi çəkisinin müəyyənləşdirilməsi, istehlak kreditinin diversifikasiyası, kreditlər üzrə faiz dərəcələri, kreditlərin geri qaytarılması, vaxtı keçmiş istehlak kreditlərinin kompensasiyası və s. məsələlər elmi cəhətdən əsaslandırılmış, problem üzrə təklif və tövsiyələr hazırlanmasından ibarətdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Bank müəssisələri tərəfindən əhaliyə verilən istehlak kreditlərinin formalaşması və təşkili, bunun həcminin artırılması, həm ölkəmizin, həm də xarici ölkələrin bir sıra iqtisadçı alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bu siyahıya Z.Məmmədovu, Ş.Abdullayeva, M.Bağirov, C.Sinkini, O.Lavruşini və başqalarını aid etmək olar.

Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri mənbələrini Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin bankların verdikləri istehlak kreditləri, faiz dərəcələri barədə elmi əsərləri, habelə ölkəmizin müvafiq qanunvericilik aktları, Mərkəzi Bankın normativ hüquqi sənədləri təşkil edir.

Disertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- keçid dövründə və müasir şəraitdə istehlak kreditlərinin strukturu, təyinatı və istiqamətləri nəzəri-metodoloji aspektlərdən öyrənilib, təhlil olunmuşdur;

- əhaliyə verilən istehlak kreditlərinin spesifik xüsusiyyətləri öyrənilmiş və bütövlükdə əhalinin həyat səviyyəsinin artırılmasına onun təsiri əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticəsindən əhaliyə verilən istehlak kreditlərinin səmərəliliyinin artırılmasında istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 86 səhifədən ibarətdir.

Birinci fəsildə istehlak kreditinin mahiyyəti və növləri, ipoteka mənzil kreditləşməsinin mahiyyəti, əhaliyə əmtəə kreditlərinin verilməsinin qaydaları şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən kreditləşdirilməsinin xüsusiyyətləri, istehlak kreditlərinin verilməsi və ödənilməsi qaydaları açıqlanmışdır.

Üçüncü fəsildə əhaliyə verilən ipoteka kreditlərinin inkişaf perspektivləri, müasir dövrdə istehlak kreditlərinin perspektivləri göstərilmişdir.

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti «Magistr Mərkəzi»nin
Maliyyə-kredit ixtisası üzrə magistri Emin Polad oğlu
Zalovun «İstehlak krediti, onun təşkili və inkişaf
perspektivləri» mövzusunda magistr dissertasiyası işinə*

R Ə Y

İstehlak krediti əhalinin müxtəlif istehlak ehtiyaclarının ödənilməsi vasitəsidir. İstehlak kreditində borcalan qismində fiziki şəxslər, kreditorlar qismində kredit təşkilatları, eləcə də müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatlar çıxış edir. İstehlak krediti həm pul, həm də əmtəə formasında verilə bilər.

Kredit münasibətlərinin bir forması kimi istehlak krediti nisbətən müstəqil iqtisadi kateqoriyadır və vətəndaşların sosial tələbatının ödənilməsinə yönəldilir.

İstehlak kreditinin əsas forması kommersiya bankları tərəfindən pul formasında əhaliyə verilən kreditlərdir.

İstehlak krediti ölkənin sosial-iqtisadi həyatında böyük rol oynayır, belə ki, istehlak kreditinin inkişafı uzunmüddətli istifadə üçün əmtəələrə alıcılıq tələbinin genişlənməsinə imkan yaradır, bu əmtəələrin reallaşmasını sürətləndirir və son nəticədə bu dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində öz əksini tapır, digər tərəfdən mənzil probleminin həllinə kömək edir və dövlət real sosial siyasətini müəyyən etmək imkanı qazanır (geniş əhali təbəqələri üçün yüksək keyfiyyətli həyat tərzinin mümkünlüyü, əhalinin mədəni-maarif səviyyəsinin yüksəldilməsi, gənc ailələrə kömək və s.). Bütün bu kimi məsələlər magistr dissertasiyasında öz əksini tapmışdır və bu baxımdan dissertasiya işi aktual mövzuya həsr edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində istehlak kreditlərinin mahiyyəti, növləri geniş şəkildə araşdırılmışdır. Müəllif bu fəsildə istehlak kreditlərinin mahiyyətinə dair müxtəlif ölkə təcrübəsinə istinad edərək ölkəmizdə onun

əhəmiyyətini açıqlamış və cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında rolunu göstərmişdir.

Magistr dissertasiyasının ikinci fəslində əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən kreditləşdirilməsinin xüsusiyyətləri, istehlak kreditlərinin verilməsi qaydaları və istehlak kreditlərinin ödənilməsi qaydaları təhlil edilmişdir. Bununla yanaşı müəllif bu fəsildə bir sıra qərb ölkələrində bankçılıq praktikasında istehlak kreditinin alınmasına və ödənilməsi təcrübəsinin də öyrənilməsinə geniş yer vermişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində müasir dövrdə əhaliyə verilən ipoteka kreditlərinin və ümumilikdə istehlak kreditlərinin inkişaf perspektivləri araşdırılmış və müəyyən tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işi göstərir ki, magistr qarşısına qoyduğu vəzifəni yerinə yetirə bilmişdir. Dissertasiya işi ona qoyulan tələblərə cavab verir və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. M.M.Bağirov

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti «Magistr Mərkəzi»nin
Maliyyə-kredit ixtisası üzrə magistri Elvin Polad oğlu
Zalovun «İstehlak krediti, onun təşkili və inkişaf
perspektivləri» mövzusunda magistr dissertasiyası işinə*

R Ə Y

Kreditin başlıca rolu bu və ya başqa formada kreditor tərəfindən borcalana verilməklə onların ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət etməkdən ibarət olmuşdur. Kredit bir qayda olaraq istehsal və tədavülün fasiləsiz davam etməsinə və artmasına təsir göstərmişdir. Bu yolla kredit iqtisadiyyatın inkişafında mühüm nəticə olaraq özünü göstərmişdir. Kreditin bir növü olan istehlak krediti əmtəyə olan tələbi stimullaşdırır və onların istehsalının və satışının artırılmasına şərait yaradır. İstehlak kreditlərinə xüsusən orta gəlirə malik olan işçi və qulluqçular müraciət edirlər.

Ölkəmizdə həyat səviyyəsinin daim yüksəlməsi, orta təbəqənin sıralarının genişlənməsi, ümumi iqtisadi strategiya ilə yanaşı bank müəssisələrinin əhaliyə verdikləri istehlak kreditlərinin həcmnin artması onu göstərir ki, ölkəmizdə istehlak krediti geniş inkişaf etmişdir.

Müasir dövrdə istehlak kreditinin araşdırılması və inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsi onun cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyəti baxımından aparılan araşdırmalarda dəyərli nəticələr verə bilər. Bu baxımdan magistr E.P.Zalovun yerinə yetirdiyi dissertasiya işi aktual məsələlərə həsr edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində istehlak kreditlərinin məzmunu və əhəmiyyəti göstərilmiş, ipoteka kreditləşməsinin mahiyyəti və əhaliyə əmtəə kreditlərinin verilməsi qaydaları şərh edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının ikinci fəslində əhalinin istehlak ehtiyaclarının banklar tərəfindən həm ölkəmizdə, həm də bir sıra inkişaf etmiş xarici ölkələrdə kreditləşdirilməsi təcrübəsi təhlil edilmişdir.

Magistr işinin üçüncü fəslində istehlak kreditlərinin idarə edilməsi yolları və inkişaf etdirilməsi istiqamətləri müəllif tərəfindən araşdırılmış və mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Ümumilikdə müəllif qarşısına qoyduğu vəzifəni yerinə yetirə bilmişdir. Magistr E.P.Zalovun yerinə yetirdiyi dissertasiya işi ona qoyulan tələblərə cavab verir və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Rəyçi:

«Maliyyə» kafedrasının dosenti S.A.Abbasov